

პუბლიცისტი - ილია ჭავჭავაძე¹

1901 წ

I

როდესაც წარსული ცხოვრების გაგება-დაფასების სურვილი იბადება ხოლმე საზოგადოებაში, ეს იმის ნიშანია, რომ ამ საზოგადოებას თავისი თავის დანახვა და გარკვევა მოუნდომებია, რადგან აწმყო შედეგია წარსულისა. როცა ჩვენ ნათლად გავიგებთ იმას, თუ რითიცა ვართ დაკავშირებულნი ძველ თაობასთან, რა გვაქვს მასთან საერთო და რა არა, მაშინ, და მხოლოდ მაშინ, შევიგნებთ იმას, რა გზით უნდა ვიაროთ მომავალში, დავინახავთ ჩვენს საკუთარ პიროვნებას, გამოჩნდება ახალი თაობის ცხოვრების ახალი პროგრამა. ჩვენში ბევრს ლაპარაკობენ „დასებზე“ „პარტიებზე“, ლაპარაკობენ აგრეთვე ძველ და ახალ თაობაზე, მხოლოდ ამ საგნებზე ლაპარაკისთვის ჩვენ არა გვაქვს ერთად ერთი აუცილებელი საჭირო იარაღი-ჩვენ არა გვაქვს იმისი ცოდნა, რაზედაც ჩვენა ვსჯით. არა გვაქვს შესწავლილი ძველი თაობის ვინაობა, მისი აზრი, გრძნობა, ლტოლვილება, მისი იდეალი. ჩვენს ლიტერატურაში ჯერ ჯერობით არ გამორკვეულა ქართული აზრის წარმატების ისტორიის საჭიროება. ამ ფრიად ვრცელ და დიდმნიშვნელოვან საგანს ჯერ კიდევ თავისი მომავალი მოელის. მხოლოდ ჩვენი სურვილია ცოტად მაინც შევეუმსუბუქოთ შრომა მომავალ ისტორიკოსს და ამ წერილების საშუალებით მივცეთ მას საჭირო მასალა საგნის მიუდგომელ დასაფასებლად. ჩვენ წინდაწინვე ვიცით, რომ ამ ჩვენს წერილებს თავისი ნაკლულევანება ექმნება, ვიცით, რომ სისრულით ვერ შევასრულებთ ჩვენს შრომას და საგანს ვერ შევცხებით სრულის სივრცე-სიგანით. მიუხედავად ამისა, იმედი გვაქვს, რომ ჩვენი სურვილი ძველი თაობის დაფასებისა უნაყოფო არ იქნება, რადგან შეიძლება, მან გამოიწვიოს ჩვენს ლიტერატურაში ლაპარაკი ამ ფრიად საგულისხმო საგანზედ.

ამ წერილში ჩვენ შევეხებით ილია ჭავჭავაძეს, როგორც ეროვნულ პუბლიცისტს. ვეცდებით დავახასიათოთ ამ მწერლის პირველ ხანის გონებრივი ვითარება, ის, თუ რას ემსახურებოდა ჩვენი მწერალი, რასა სცემდა იგი თავყვანს, რაში იყო იმისი ძალა და რაში--- სისუსტე. და რადგან ჩვენში ზნედ შემოვიდა ყოველ საზოგადო მოღვაწის ლიბერალად, კონსერვატორად ანუ დემოკრატად მონათვლა, ამისთვის ჩვენც ვეცდებით განვმარტოთ ის, თუ რომელ ბანაკს ეკუთვნის ილია ჭავჭავაძე. ამ განმარტებიდან გამოაშკარავდება ისიც, თუ რა გონებრივი დამოკიდებულება ჰქონდა ბ-ნ ჭავჭავაძეს მასზე უფროსს და მის თანამედროვე მწერლებთან და ამასთან ერთად გამოაშკარავდება მისი ადგილი ქართულ მწერლობაში. ჩვენს დახასიათებაში არ გამოვუდგებით მისი ნაწერების ქრონოლოგიურ აღნუსხვას, ვეცდებით მხოლოდ მივცეთ პასუხი ორს უთავრესს კითხვაზე: რა ნაირი, რა თვისებისა იყო ილია

¹ ეს წერილი 1901 წელში დაწერილი, არ გვაძლევს სრულ სურათს ილია ჭავჭავაძის პუბლიცისტურ მოღვაწეობისა. აქ არ არის აღნიშნული არც „საქართველოს მოამბეს“ დაარსების ხანა, არც უკანასკნელი პერიოდი ჭავჭავაძის მოღვაწეობისა. ხოლო რადგან ის, რაც არის ამ წერილში, ერთგვარ სინათლეს ჰფენს წარსულ საუკუნის ერთ-ერთ საყურადღებო ხანას, ამიტომ ვათავსებ ამ წერილს ჩემს თხზულებათა მცირე წიგნში სადაც შევავროვე მასალები ქართველ ინტელიგენციის საზოგადოებრივ აზროვნების ისტორიისთვის.

ჭავჭავაძის პოლიტიკური მოძღვრება? რა მიმართულებას ადგა ის საზოგადოებრივ და ეკონომიურ კითხვების განმარტებაში? ამ ორს კითხვაზედ პასუხის მოცემა გაგვიადვილებს ჩვენის მიზნის სისრულეში მოყვანას, ილია ჭავჭავაძის დახასიათებას, როგორც საზოგადოებრივ მწერლისას.

ყოველი მწერლის პოლიტიკურ მოძღვრების ახსნას ჩვენ ვპოულობთ იმ დროში, იმ პოლიტიკურ ცხოვრების პირობებში, რომელშიაც ესა თუ ის მწერალი სცხოვრობს და მოღვაწეობს. ილია ჭავჭავაძის პოლიტიკურ მოძღვრებასაც ამ მხრით სჭირია შესწავლა. მე-XIX-ე საუკუნის პირველ ნახევარში საქართველოს მდგომარეობა დიდ რყევაში იყო, სხვა-და სხვა პირობების გამო, თითქმის შესწყდა ყოველი კავშირი ძველ საქართველოს ისტორიასთან, იმის კულტურასთან, ტრადიციებთან. ახალმა პოლიტიკურმა ძალამ მთლად ძირიანად შეარყია საქართველოს თავისებური ხასიათი. ზარდაცემული, უთანასწორო ბრძოლით მოქანცული, ქართველი ერი როგორღაც მიდუმდა, მიყუჩდა. მან ჯერ ვერ შეითვისა, ვერ შეიგნო საჭიროება ახალ პირობებში ძველ ეროვნულ ცხოვრების გაგრძელებისა, განმტკიცებისა. მისი მომავალი გამოურკვეველი შეიქმნა, მისი წარსულიც თითქმის სამუდამოდ აღმოიფხვრა იმის გონებიდან. მე-XIX-ე საუკუნის პირველ ნახევარში ჩვენ არ ვხედავთ შეგნებულ დაკავშირებას ძველის ცხოვრების ახალთან, შეგნებულს განმარტებას ეროვნულ პრინციპისას. ჩვენს ლიტერატურაში ჩივილი და გოდება ისმოდა დაკარგული თავისუფლების გამო, მხოლოდ ამ ლიტერატურის უილაჯო, უიმედო და ურწმუნო კილო სასოწარკვეთილებაში აგდებდა ჩვენს საზოგადოებას და მას თავის ეროვნულ ვინაობის აღდგენის სურვილს უკარგავდა. ასე რომ მე-XIX-ე საუკუნის მეორე ნახევარი რომ დადგა, ჩვენ სრულებით მოუმზადებელნი ვიყავით მოქალაქეობრივ ცხოვრების ეროვნულ ნიადაგზედ გადმონერგვისათვის. აუცილებლად საჭირო იყო გაგვეგო, შეგვწევს თუ არა ღონე ახალ ცხოვრებისთვის, საჭირო იყო იმისი ცოდნა, რო ეს ახალი ცხოვრების დენა არ ჩანთქავს ჩვენს პიროვნებას, რომ ჩვენ გავუმარდებთ გარემოებათა ცვლილებას და რომ ხალხს აქვს თავისი მომავალი, ყველა ამისთვის საჭირო იყო ორის აზრის გამტკიცება; ბატონ-ყმობის უარ-ჰყოფა და ეროვნულ ვინაობის განმარტება. ილია ჭავჭავაძე ერთი იმ მწერალთაგანი იყო, რომელიც სწორედ ამ გზას დაადგა, თუმცა უნდა ვსთქვათ, რომ ჩვენი ცხოვრების ეროვნულ მხარეს იგი უპირატესობას აძლევდა. ეროვნულ და ეკონომიურ ცხოვრების ერთმანეთთან დაკავშირება მას ჰქონდა შეგნებული, ამისთვის ჩვენ არ შეგვიძლია მის ეროვნებას „უნიადგობა“ დავწამოთ. იგი იყო ბატონ-ყმობის წინააღმდეგი და მისს ეროვნებაში მონობისგან განთავისუფლებული კაცი იგულისხმებოდა. რასაკვირველია, შეგვიძლია არ დავეთანხმეთ ილია ჭავჭავაძეს ჩვენი ცხოვრების ეკონომიურ პროცესის ახსნაში, შეიძლება არ დაგვაკმაყოფილოს ამ მწერლის ეკონომიურმა მოძღვრებამ, მხოლოდ, მიუხედავად ამისა, ჩვენ წინააღმდეგი ვართ იმ აზრისა, ვითომ ილია ჭავჭავაძე „უშინაარსო“ ეროვნებას ჰქადაგებდა, ვითომ მას არ ჰქონდა გათვალისწინებული ის უბრალო აზრი, რომ კულტურა და ხალხის მატერიალური მდგომარეობა ვიწროდ არიან ერთმანეთთან დაკავშირებული. ჩვენი მოვალეობაა აღვნიშნოთ, რომ ჭავჭავაძეს ჰქონდა შეგნებული ეს კავშირი, მხოლოდ ამავე მოვალეობის მიხედვით ისიც აღვნიშნოთ, რომ მისი ეკონომიური პროგრამა აღარ გვაკმაყოფილებს და რომ ამისათვის ჩვენ ვართ მონდომებულნი იმის ეროვნულ პროგრამას სხვა ეკონომიური, ჩვენი დროის შესაფერი, საფუძველი დავუდვით და ამ სახით განვმარტოთ ის გზა, რა გზითაც გვესაჭიროება სიარული. მხოლოდ უწინარეს ყოვლისა მივაქციოთ ყურადღება ილია ჭავჭავაძის ნაწერებში

პოლიტიკურ კითხვებს, სწორედ იმ კითხვებს, რასაც არავითარი ყურადღება არ მიაქცია ბ-ნმა ნოე ჟორდანიამ თავის „ქართულ პრესაში“.

პოლიტიკური სიმბოლო ილია ჭავჭავაძის გამოისახება ეროვნულ ცხოვრების აღორძინების საჭიროებაში. რა საშუალებით შეიძლება, იმის აზრით, ამ ეროვნულ ცხოვრების აღორძინება, ამას ჩვენ ქვემოთ დავინახავთ, ეხლა კი ის ვსთქვათ, რომ ეროვნული პიროვნების აღდგენა აუცილებელი პირობა იყო ჩვენი საზოგადო წარმატებისთვის. ეს მით უფრო საჭირო იყო, რომ მე-XIX-ე საუკუნის პირველ ნახევარში, როგორც ჩვენ უკვე ვსთქვით, ქართველობა მეტად დამაბუნდა, დაწვრილმანდა, განთვითვეულდა და თითქმის დაჰკარგა მამულიშვილობის აზრი და გრძნობა.

„სად არის ქართველი და ქართველობა?... სწერს ჭავჭავაძე², აჩქარებული კაცი... ადვილად გვიპასუხებს და გვეტყვის; ბრმანი ყოფილხართო. ეს ჩვენი დედა-ქალაქი და ეს შავის ზღვიდან კასპიის ზღვამდე გუნდ-გუნდათ მორიგებული მისი შვილი - სოფლები, ქართველები არ არიან? ქალაქი იქნება დედა იყოს, სოფლებიც მისი შვილები იყვნენ, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ დედის ძუძუ დიდი ხანია გაშრა და დედის ძუძუს შვილი აღარა სწოვს“.

ავტორი, აღნიშნავს რა პოლიტიკური დაკარგვის მნიშვნელობას ჩვენთვის განაგრძობს;

„ქართველები არ არიან, მაშ რა არიანო? არიან თავადაზნაურნი, მღვდელნი, ვაჭარნი, გლეხნი, ჩინიანი და უჩინონი - ყველანი არიან და ქართველი კი არსად არის. თავადს აზნაური სძულს, აზნაურს თავადი, გლეხს - ორივე. ნუ თუ ესენი ქართველები არიან ერთის დედის საქართველოს ოჯახის შვილნი? თავადის აზრია სათავადო, აზნაურისა - სააზნაუროა, გლეხისა - საგლეხო, ვაჭარისა - სავაჭრო, ნუ თუ ესეთი ქართველნი არიან, ერთს თესლზედ აღმოსულნი“³...

უნდა გვახსოვდეს, რომ ამ სიტყვებში პოლიტიკურ ერთიანობის დარღვევის აზრი აქვს ავტორს გატარებული და არა ეკონომიურ განხეთქილებაზედ აღმოცენებული ქართველობის განთვითობა.

„ქართველი საყოველთაო სახელია და ამათში (ამ განკერძოებაში) რა არის საყოველთაო!.. თვითო-თვითოდ ერთს გაწყვეტილს ჯაჭვის რგოლებივით... ცალ-ცალკე და თავ-თავად დავგორავთ ზოგი აქეთ, ზოგი იქით. თქვენ მე მიჩვენეთ ის ადგილი, საცა მაგ თვითვეულის გზები ერთად იყრება საყოველთაო საქართველოს სიკეთისათვის, მაშინ მეც ვიტყვი: ქართველი აგერ აქ არის მეთქი. ის საერთო ნიშანი მიჩვენეთ, საითკენაც თვითვეულის ჩვენგანის ჭკუა, გონება, ფიქრი, გრძნობა, სურვილი ერთად ხალისიანად და შეუპოვრად მიიწევდეს საყოველთაო საქართველოს კეთილდღეობისათვის. მაშინ მეც ვიტყვი: ქართველი აგერ აქ არის მეთქი... ის შემკრებლობითი, დიდებული, ერთიანი აზრი, რომელსაც ყოველი ჩვენგანი ქართველობაში უნდა ჰხედავდეს, ის სახელი, რომელიც ყველას გვერქვა - დიდი ხანია დაირღვა, ჩვენის გონებიდან ამოშრა... ვაი იმ ხალხს, რომელსაც საერთო ძარღვი გაუწყდა; ვაი იმ ქვეყანას, საცა საერთო ძარღვში სისხლი გაშრა, საცა ყველაში თვითო არ არის

² „დროება“ N 27, 1876 წ.

³ იქვე

და თვითოში--ყველა, საცა თვითვეული ყველასათვის არ ჰფიქრობს და ყველა თვითვეულისათვის, საცა „მე“ ხშირია და „ჩვენ“ იშვიათი!“

ამ რიგად გვიხატავს ავტორი ჩვენს ოდესღაც გაერთიანებულ პიროვნების დამხობას. მხოლოდ, შედის რა ავტორი ამ საგნის ძირითად განხილვაში, მისი კილო უფრო ნაღვლიანდება, მისი სიტყვა უფრო მკაცრდება, მხოლოდ ნაღველს და სიმკაცრეს ცრემლიანი დაცინვაც თან ახლავს.

„მამული!.. ეხლა ეს დიდებული სიტყვა თვითვეულის ჩვენგანის გათავთავებულს უძრავ ქონებას ჰნიშნავს და არა მთელი ხალხის სამშობლოს ბინას... დასძენს ავტორი⁴, მამულის ხსენებაზედ ეხლანდელს ქონდრის კაცს თავისი ნეხვ დაყრილი სახნავი მიწა წარმოუდგება ხოლმე! მამულისთვის ბრძოლა ეხლა სასამართლოში შეტანილი ღერბიან ქაღალდზედ სადაო საჩივარია; მამულისათვის ძლევა-მოსილობა-მოგებულის საქმის განაჩენის პირია, ჯეროვნად შემოწმებული; მამულის სიმაგრე - ტყრუშული ღობეა, ვენახ გარშემო შემორტყმული; მამულის პატივი - ნეხვია, სახნავ მიწაზედ სასუქად დაყრილი; მამულის შვილობა - მხენელობა და მთესველის სახელიდაა!.. განთვითვეულდით და თვითვეულის ზურგმა ვეღარ ზიდა ის დიდი აზრი მამულისა, რომელიც ყველასთვის ადვილად საზიდაია. თვითვეულობით ტვინი ამოშრა, შევიწროვდა და მაგ სიტყვის დიდი მნიშვნელობა ვეღარ იტვირთა... დავაქციეთ მამათა ჩვენთა სამარე, შვილთა ჩვენთა აკვანი, დიდი „მამული“ დავშალეთ, პატარები გავიკეთეთ“

ასე ათავებს ავტორი თავის ნაღვლიან საუბარს. ჩვენს პატრიოტულ ლიტერატურაში ამ სიტყვების ბადალი არა ვიცით რა. ავტორი აღიარებს სინამდვილეს, იმას, რის უარ-ყოფა შეუძლებელია. ეს სინამდვილე მას გულსა სწვავს და მას გესლიანი სიტყვა ებადება, სიტყვა, მწარე ნაღველში გატარებული, მწუხარე გულიდან ამონახეთქი. ეს იყო ჩვენი გათახსირების, დამაბუნების აღსარება. მხოლოდ ამაზედ, უილაჯობაზედ შეჩერება შეუძლებელი იყო. ჩვენს მდგომარეობას შველა უნდოდა, ჩვენს სულის კეთებას - ახსნა. და აი ავტორი გვაძლევს ჩვენი მამულის სიყვარულის ფსიხოლოგიურ ფორმულას.

„მამულის სიყვარული ემგზავსება ნაზს კალკის ხესა, ამბობს ავტორი⁵, რომლისთვისაც საჭიროა შესაფერი ნიადაგი, შეზავებული ჰაერი, რომელიც ვერ იმშვენებს დამჩაგვრელს ხეებს, რომელიც დიდხანს იზრდება... ეროვნულს, პატრიოტულს გრძნობასაც დიდი ხნის ზრუნვა, მოვლა, ყურის გდება და ერთგულება ეჭირვება. იგი არის ნაზი, როგორც კაკლის ხე, ღრმა, როგორც მისი ფესვები, მაღალი როგორც მისი წვერი, მის ტოტებსავით განიერი და მის კოკრებსავით ნაყოფიერი“...

ამ სიტყვებში ჩვენა ვხედავთ ავტორის მხატვრობით ნიჭს, მოხმარებულ ფაქიზ ნაზი გრძნობის გამოსახატავად. და მისს სიტყვებს მით უფრო ძლიერი და ნათელი გამომეტყველება ეძლევა, რომ ის მეტად სცდილობს ჩვენს პატრიოტულ გრძნობას ჰუმანური, ადამიანური ხასიათი მისცეს.

⁴ „დროება“ N 27, 1876 წ.

⁵ იქვე

⁶ „ივერია“ N1, 1882 წელი

„ჩვენში მამულის სიყვარული, განაგრძობს ავტორი⁷, სხვა გვარის ხასიათისაა: იგი იპყრობს მხოლოდ წმინდა გრძნობას. ამ გრძნობაში თავის თავის მეტი არა ურევია რა. ვისიმე სიძულვილი, ვისიმე დათრგუნვის სურვილი, ვისიმე გაუბედურების წადილი მასში სრულად არ არის. ჩვენს მამულის შვილებს ჰსურთ წარმატება ჩვენის ეროვნებისა და ვინაობისა, რომელთა გარეშე არა ხალხს არ შეუძლიან სიცოცხლე და ადამიანური არსებობა... როგორც წარსულში ჩვენი ერი იბრძოდა არა სხვა ხალხების დამონავეებისთვის, არამედ თავის საკუთარს დამოუკიდებლობის დაცვისთვის, ისე ეხლა ჩვენი მამულის შვილები მოღვაწეობენ არა იმ განზრახვით, რომ სხვანი დავთრგუნოთ და მათის დამცირებით ვისიამოვნოთ, არამედ იმისთვის, რომ ჩვენს ერსაც გაუუკვლიოთ გზა გონების განვითარებისა, ზნეობის ამაღლებისა და კეთილ-დღეობისა“

ამ ნაირად ავტორმა ჩვენს საკუთარ თვალში გაასამართლიანა პატრიოტული გრძნობა, დააკანონიერა იგი, ჩამოაცალა ყველაფერი, რაც კი ჰუმანურ გრძნობებს ეწინააღმდეგება, რაც კი სჩაგრავს კაცურ კაცობას და რაც ხდის მას მყვირალა კაცთ-მძულვარე გრძნობად. ჩვენ მისი აღარა გვრცხვენთან, რადგან მასში გამოისახება ჩვენი ადამიანური უფლება, ჩვენი კანონიერი წადილი ბედნიერებისა და სიცოცხლისა. ამ საგანზედ ლაპარაკი ფრიად საჭირო იყო ჩვენში, სადაც „კაცობრიობის“ მოსარჩლე, ჩვენი უნიადაგო ახალგაზდობა თითქოს ჰთაკილობდა თავისს პატარა სამშობლოს, რომელიც ვითომ და ელობებოდა მისს „კაცობრიობისადმი“ ლტოლვილებას. ამ სახით, ეროვნულმა გრძნობამ ბუდე გაიკეთა ჩვენს გულში. მხოლოდ საჭირო იყო ამ გრძნობის გაგონიერება. საჭირო იყო „ლიბერალიზმს“ ნიადაგი მოეპოვებინა ჩვენში, იმ ლიბერალიზმს“ რომელიც მესამოცე წლებიდან ჩვენშიაც გამოვიდა სოციალდობრივ ასპარეზზე და რომელმაც ჩვენშიაც დაჰბადა უთანხმოება „მამებსა და შვილებს“ შუა. რასაკვირველია, რუსეთის ცხოვრებას დიდი გავლენა ჰქონდა ჩვენსაზე, მხოლოდ რუსულ ლიბერალიზმს ერთი შინაარსი ჰქონდა ჩვენსას მეორე, თავისი განსაკუთრებული. მხოლოდ ეს განსხვავება ყველასთვის ცხადი არ იყო და სწორედ ამ განსხვავების გამოსარკვევად სწერდა ავტორი.⁸

„ჩვენებური დღევანდელი დღე სულ სხვასა თხოულობს, სულ სხვასა ღაღადებს და მაშასადამე ჩვენებური ლიბერალობა სულ სხვა რაზედმე უნდა მიიქცეს მთელის თავის ძალღონითა. და თუ აქაც ბედის წერას ისე არ გადავრჩებოდით, რომ „მამაშვილობა“ არ გამართულიყო ბრძოლის საგნად, ის „სხვა რამე“ უნდა ყოფილიყო და „მამებს და შვილებს“ შუა მიჯნად დადებული. ის „სხვა რამე“ იყო ჩვენის დაცემულის ვინაობის აღდგენა, ფეხზედ დაყენება და დაცვა ყოველის მოსალოდნელის ფათერაკისაგან. რომ ეგ ფათერაკი მოსალოდნელი იყო და დღესაც თავიდან არ აგვცდენია - ყველასთვის ცხადზედ ცხადია.. მართალია, ჩვენის „ვინაობის“ აღსადგენად მაგ ახალს გუნდს ბევრი არა უქნია რა („საქართველოს მოამბე“, „მნათობი“, „დროება“, „ივერია“) მაგრამ ისიც დიდი საქმეა, რომ მაგ მიმართულებას მიაგნეს და ჩვენს ცხოვრებაში ცოტად თუ ბევრად ფეხი მოაკიდებინეს.. რაც ვერ ჰქმნეს ამათ, იქმონენ სხვანი, ოღონდ ამ მიმართულებამ თავი დაიჭიროს ჩვენს ცხოვრებაში, ღრმად გაიკეთოს ძირი და იმოქმედოს, ვიდრე საჭიროება მოითხოვს... ეგ

⁷ „ივერია“ N1, 1882 წელი

⁸ „ივერია“ N5, 1881 წელი

მიმართულება იქმნება ახალი იმ დრომდე, სანამ ჩვენი ვინაობა თავის შესაფერს და კუთვნილს ადგილს არ დაიჭერს ჩვენს ცხოვრებაში და საზოგადო საქმეთა სათავეში არ მოექცევა. სხვა საგანი ამაზედ უმძიმესი, ამაზედ უსაჭიროესი არა აქვს ეხლანდელ შვილს. ამ მიმართულების ქვეშ უნდა მოიყაროს თავი და ერთად ძმურად იმოქმედოს. ყოველივე საქმე, ყოველი საგანი, რაც ჩვენს ცხოვრების მიმავლობაში თავისით თუ სხვისით აღმოჩნდება, სულ ყოველისფერი ჩვენს ვინაობის საქმეს უნდა შევურჩინოთ, ქვეშ დავუყენოთ. სკოლაა, ბანკია, თუ თეატრი, ყველაფერს სულ მაგისკენ უნდა მოვუბრუნოთ თავი. ვაყენებთ სადმე კაცს მარშლად, თუ ბანკის გამგებლად, თუ მასწავლებლად, თუ რადმე სხვად, მაგ მიმართულების სასწორზედ უნდა ავწონოთ⁹

აქ ავტორი ჩვენი ცხოვრების დედა ძარღვს მოეჭიდა და საფუძველი დაუდო ჩვენს ეროვნულ პროგრამასა და ამასთან ისიც გამოარკვია, რომ ეს საფუძველი იქმნება „იმ დრომდე, სანამ ჩვენი ვინაობა შესაფერს და კუთვნილ ადგილს არ დაიჭერს ჩვენს ცხოვრებაში“, სანამ სხვის პატივისცემას არ მოიპოვებს. ყველა ამისთვის საჭიროა შინაურ საქმეების მოწესრიგება, საჭიროა აგრეთვე მოქალაქობრივი გამბედავობა გარეშე მტრის მოსაგერებლად. და უნდა სრული სიმართლე მივცეთ ილია ჭავჭავაძეს, რომ ის იყო ერთად ერთი პასუხისმგებელი ყოველ შემთხვევაში, როცა კი საჭიროება მოითხოვდა და როცა გაჩუმება შეუწყნარებელი რამ იქნებოდა. ამ გარემოების შეგნებამ დაჰბადა ორი ვრცელი წერილი - ბ. კავკასიის სამოსწავლო ოლქის მზრუნველის იანოვსკის პასუხად და „Москов. Вед.“ - ის რედაქტორის კატკოვის წინააღმდეგ, ორივე წერილი იმ გვარი შინაარსისაა, რომ საჭიროა მისი გაცნობაც, მით უმეტეს, რომ პირველი წერილი ეხება მწვავე სწავლა განათლების კითხვას, ხოლო მეორე - ჩვენს ეროვნების პატივისცემას. ორივე წერილს ჩვენთვის ის მნიშვნელობა აქვს, რომ ავტორი ესაუბრება იმ გავლენიან კაცს - ერთს მათგანს ჩვენი სწავლა-განათლების სვე-ბედი ეჭირა ხელში, მეორე იყო რუსეთის რეაქციის წარმომადგენელი და მისს სიტყვას ერთ დღეში დიდი გასავალი ჰქონდა რუსეთში. პირველი წერილი გამოწვეული იყო ოლქის მზრუნველის იანოვსკის წერილით. (დაბეჭდილია „კავკაზში“ 1881 წელს). სხვათა-შორის, ბ. იანოვსკი იმას ამტკიცებდა, რომ საერო სკოლაში (ჩვენში) რუსულს ენაზედ უნდა იყოს სწავლაო. ილია ჭავჭავაძემ უპასუხა¹⁰:

„ჩვენ რომ ეგრე დაჟინებით და უკან დაუხედავად ვთხოულობთ დედა-ენისთვის სრულს და დაუბრკოლებელს გზას სასწავლებელში - ეგ მარტო დედა-ენის სიყვარულით არ მოგვდის. ვთხოულობთ და ვნატრულობთ იმიტომაც, რომ უდედაენოდ გონების გახსნა ბავშვისა ყოვლად შეუძლებელია. მაშინ სკოლა გონების გახსნის სახსარი არ არის, გონების დახშვისაა, დათრგუნვისაა, გათახსირებისაა - და განა ეს სურვილია ვისთვისმე?... მეორე აუცილებელი საგანი საერო სკოლისა ადგილობრივი, ერობრივი ელემენტი არის, ესე იგი, ის ბუნება, ის ერი, ის ყოფა ცხოვრება, რომელიც გარს არტყია მოზარდსა და რომელთ შორისაც ბავშვი ტრიალებს და სცხოვრობს სულითა ხორცითა დაბადების დღიდანმე... თუ ესეა, რომ სამი წელიწადი დედა-ენის შესწავლებლასაც არა ჰყოფნის, როგორც საქვეყნოდ აღიარეს თვითონ რუსეთში საერო სკოლის ოსტატებმა, თუ ესეა, რომ ახალი ძველის შემწეობით უნდა

⁹ „ივერია“ N5, 1881 წელი

¹⁰ „დროება“ N33. 1881. „ბ.იანოვსკის წერილის გამო.“

ისწავლებოდეს, შორეული - მახლობლით, უცნობი - ცნობილით, მაშ ნუ თუ ერთსა და იმავე დროს რუსული ენის და ჯერ კიდევ თითქმის უცნობის დედა ენის სწავლება ჩვენ საერო სკოლებში უქმად დროს დაკარგვა არ არის, არამც თუ ურგები, როგორც სამართლიანად ამბობს თვითონვე ბატონი იანოვსკი, არამედ მავნებელიცო“.

ამ გვარად ავტორი სამშობლო ენის საჭიროებას მეცნიერულ საფუძველზედ აყენებს და ამ ნიადაგზედ მდგარი ესაუბრება ოლქის მზრუნველს. - მეორე წერილი კატკოვის პასუხად გამოწვეული იყო რუსულ გაზეთის „Москов. Вед.“ -ის გალაშქრებით ქართველებზედ და ქართულ დროშის სასაცილოდ აგდებით. 1882წ. ტფილისში გაიმართა „სამშობლოს“ წარმოდგენა. ამ წარმოდგენას დიდძალი ხალხი დაესწრო და პიესას მხურვალე თანაგრძნობა გამოუცხადა.

ამის შესახებ კატკოვის გაზეთმა სთქვა, რომ „სამშობლოს“ წარმოდგენაზედ დიდი ხარჯი მოუვიდათ ქართველებსაო და ქართული დროშები რომ გოდფრუას ცირკს მიჰყიდონ, კარგს იზამენო. ამ სიტყვებმა დიდი ალიაქოთი მოახდინეს ჩვენს საზოგადოებაში. ქართველობამ შეურაცხ-ყოფილად სცნო თავისი თავი. ამ აღშფოთებულ გრძნობას ღირსეული დამშვიდება უნდოდა, საჭირო იყო ხმის ამოღება და ილია ჭავჭავაძემ შეიგნო ამ გვარი საჭიროება და დასწერა¹¹.

„გაცვეთილის კაცისაგან მოსალოდნელია, მაგრამ ეგრე უკადრისად ხსენება, მისი რასაც ყოველი პატიოსანი, ყოველი ერი თაყვანსა სცემს, როგორც ემბლემას ერის პატიოსნებისას, ერის ღირსებისას, რომლის შეუმწიკველად დაცვისათვის არამც თუ ცალკე კაცი, არამედ მთელი ერი ყველგან დედა-მიწის ზურგზედ სიცოცხლეს არ ჰზოგავს და მისთვის სიკვდილი სახელად და დიდებად მიაჩნია, იმის ეგრედ უკადრისად ხსენებას არ ვიცით რა სახელი დავარქვათ... ქართული დროშა ორი ათასი წლის განმავლობაში ქართველობას სახელით და დიდებით ხელში ჰსჭერია, თავის სისხლში ამოუვლია... ეგ დროშა რომელიც ეგეთის სასოებით და პატივით უტარებია იმოდენა ხანს უწინდელს ქართველს, ეგ დროშა, რომელიც წინ დახვედრია...მტერს...და ძლევამოსილებით ომიდან გამოუტანია.. დღეს ეგ დროშა საცირკოდ გავიხადა ერთმა ვიღაც კორესპონტენტმა და ბ-ნმა კატკოვმა ბანი მისცა“.

ამ რიგად ჩვენ ვხედავ, რომ ილია ჭავჭავაძე დიდის ყურადღებით ადევნებდა თვალს ჩვენს ეროვნულ ცხოვრებას და ამ ცხოვრების მოწესრიგებას და დაცვას უპირატესს მნიშვნელობას აძლევდა. რასაკვირველია, მისი ყურადღება იყო მიქცეული აგრეთვე ეკონომიურს კითხვებზედაც, მხოლოდ მაინც მისიის შეხედულებით, პირველთ მეტი ადგილი ეჭიროთ ჩვენს ლიტერატურაში.

„... უნდა გავტყდეთ და ვაღიაროთ, ამბობს ავტორი,¹² რომ სოციალურის და ეკონომიურის კითხვების შემუშავება ტოლად არ მიდიოდა ეროვნული კითხვების განვითარებასთან და თვალსაჩინოდ უკან რჩებოდა. ეს აიხსნება იმ გარემოებით, რომ ეროვნული მდგომარეობა უფრო საშიში იყო, ვიდრე ეკონომიური; ეროვნული მხარე ჩვენის

¹¹ „დროშა“ N40. 1882 წ. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ილია ჭავჭავაძის გარდა კატკოვსვე გასცა პასუხი ერთ რუსულ გაზეთში თ. ლ. მაღალაშვილმა, მაშინდელმა მარშალმა.

¹² „ივერია“ N2, 1882 წ.

არსებობისა უფრო ძლიერ გვტკიოდა, გვალბობდა, ვიდრე სოციალური... ქონებით ჩვენი გლეხობა უკან არ ჩამორჩება რუსეთის გლეხობას; მაგრამ აბა შეადარეთ ჩვენის ენის, ლიტერატურის, ჩვენის მეცნიერების და სხვა ეროვნული ძალთა უფლებანი რუსეთისას და თქვენ მათ შორის დაინახავთ გაუზომელს მანძილსაო“.

ამ გვარად ილია ჭავჭავაძე ეროვნულ საქმეების ბელადად და მოსარჩლედ გამოდის - არ შეიძლება არა ვსთქვათ, რომ მისი პირველი ხანის ეროვნული პროგრამა არამც თუ არ ეწინააღმდეგება ჩვენს დღევანდელ პოლიტიკურ მდგომარეობას, პირიქით, იგი სრული გამომსახველია ამ მდგომარეობისა.

ამისთვის ჩვენ თითქმის შეუცვლელად ვიღებთ მას სახელმძღვანელოდ. მხოლოდ ამ პროგრამას უნდა დავუმატოთ მის (პროგრამის) და ჩვენ დროის შესაფერი ეკონომიური მოძღვრება, იმგვარი სოციალურ ცხოვრების განმარტება, რომელიც ხშირად ეწინააღმდეგება ილია ჭავჭავაძის ეკონომიურ შეხედულებას.

საყურადღებოა, რომ ბ-ნ ჟორდანიას წიგნში „ქართული პრესა“-ში, რომელიც ჩაითვლება ნიმუშად მიდგომილ და ცალმხრივ ლიტერატურულ ნაწარმოებისა, და რომელშიაც მიუხედავად იმისა ზოგიერთი მართალი მოსაზრებანიც არის გატარებული, ერთის სიტყვით არ არის აღნიშნული ეროვნული მხარე ილია ჭავჭავაძის ნაწერებისა. ამ მხარის მიმალვა შეუწყნარებელია მიუდგომელ კრიტიკისათვის, მით უმეტეს, რომ მასში გამოსახება საუკეთესო ნაწილი ჭავჭავაძის პუბლიცისტურ მოღვაწეობისა. აქ ავტორი თითქმის იმდენადვე ძლიერია, როგორცაა ის თავის ხელოვნურს ნაწარმოებში. და, ვკითხულობთ რა ამ გულწრფელ, გულის სიღრმიდან გადმონაჩქეფ სიტყვებს, ჩვენდა უნებლიეთ გვაგონდება გლახის ნაამბობში დაწერილი სამი სტრიქონი, რომელიც ჩვენს მოვალეობას სამშობლოსადმი გვაცნობებენ: „სიცოცხლე ჩვენი ჩემო ძმაო, არც დედისაა, არც მამისა, ქვეყნისა არის. ჯერ ქვეყანა, მერე დედა და მამა, მზე, რომ ამოდის, ვარსკვლავები მაშინ არა სჩანანო“...

II

წინა წერილში ჩვენ აღვნიშნეთ ერთი შესამჩნევი მოვლენა. ერთი ნაწილი ქართველ ახალგაზრდობისა (სამოოცდაათ ოთხმოც წლებისა) სამშობლოს გაურბოდა და თავის მოვალეობადა სთვლიდა რუსეთის საშუალებით კაცობრიობის მოძრაობაში ჩარეულიყო. რამდენად გულწრფელი იყო ამ ახალგაზრდობის მისწრაფება, იმდენად უნაყოფო იყო მისი მოქმედება და ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ ჩვენმა ახალგაზრდობამ, ასცდა რა იგი სამშობლო ნიადაგს, კაცობრიობის სამსახური მოინდომა უშუამავლო ეროვნულ ჩარჩოებს გარედ.

ბევრი რამ იყო ჩვენს ცხოვრებაში იმისთანა, რამაც დაჰბადა ჩვენში ეს „უნიადაგო“ ტიპი. ერთის მხრით ჩვენი ცხოვრება ვერ აკმაყოფილებდა განვითარებულ გონებას, მეორეს მხრით, ვიწრო პატრიოტულმა მიმართულებამ, რომელიც თანდა-თან ფეხს იდგამდა ჩვენი საზოგადოების ერთ ნაწილში და რომლის დამახასიათებელი თვისება იყო თავმოწონება, წარსულ გმირთა და ცხოვრების თაყვანის ცემა, განურჩევლად იმისა, თუ რა იყო წარსულში

სათაყვანებელი და რა გასაკიცხი, როგორღაც დააფრთხო, დაქსაქსა ჩვენი ახალგაზრდობა. და ამ დაქსაქსვასაც გარემოება ხელს უწყობდა - ჩვენი განათლებული ახალგაზრდა თავის სიჭაბუკეს უცხო ქვეყანაში ატარებდა, რამდენისამე წლის განმავლობაში იგი ეცლებოდა ჩვენს დაქვეითებულ ცხოვრებას და ატარებდა რუსეთის დიდ ცენტრებში, საცა შედარებით ცხოვრება სდულდა, საცა ახალგაზრდა კაცი ადვილად ჰპოულობდა გონების საზრდოს და თავის გულის პასუხსაც აკმაყოფილებდა. ყველა ამან დასტოვა ჩვენს ცხოვრებაში შესამჩნევი კვალი. გამოიწვია ერთგვარი მოძრაობა, რომელსაც ჩვენ „უნიადაგო“ მოძრაობას ვუწოდებთ. ამ მოძრაობას უნიადაგობის სახელს იმიტომ კი არ ვაძლევთ, რომ იგი ვითომ ჩვენის ცხოვრებიდან წარმოშობილი არ ყოფილიყოს, არამედ იმიტომ, რომ მან უმგზავსი, უსამართლო და მიდგომილი ხასიათი მიიღო.

ჩვენებურმა ვიწრო პატრიოტობამ რეაქცია გამოიწვია. ეს რეაქცია გამოისახა კაცობრიობის ფართო, ფრთებ-შეუკვეცელ სამსახურის სურვილში. ახალგაზრდა ქართველი ჰპორდება ეროვნულ ნიადაგს და ამ დაშორებით თან-და-თან სულიერ კავშირსაც ჰკარგავს იმ წრესთან რომელშიაც იგი აღიზარდა. ამ სულიერ კავშირის გაწყვეტასთან მის გულში სამშობლოსადმი გულ- გრილობამ და უსამართლობამ დაისადგურა. არც წარსულში, არც აწმყოში, არც მომავალში ის არა ხედავდა სანუგემოს, სანუკვარს, გამახალისებელს და გულის გამკეთებელს. ბარბაროსობა წარსულში, ბარბაროსობა აწმყოში და მომავალი ბურუსით მოცული - აი ის დასკვნა, რომლამდინაც მივიდა ერთი ნაწილი ჩვენი ძველი თაობისა თავის ახალგაზრდობაში. ამ მიმართულების¹³ ტიპური გამომსახველი იყო ბ-ნი ნარ-დონი, „Письма о Грузии“ - ს ავტორი.

„Письма о Грузии“- იმ თავზარი დასცა ჩვენს საზოგადოებას. შთაბეჭდილება მით უფრო ძლიერი იყო, რომ ამ წერილების ავტორი შემოსილი იყო მეცნიერების სამოსელით და მისი მკაცრი მსჯავრი თვით სამართლიან უღმობელ მეცნიერების მსჯავრს მოაგონებდა კაცს. ამ წერილებში დამცირებული იყო არამც თუ ის, რაც მართლა დასამცირებელი იყო, არამედ ისიც, რითიც თავი მოგვწონდა და რითაც გაჭირვებაში თავს ვინუგემებდით. ავტორმა თავის სურვილისამებრ გადააკეთა ჩვენი ისტორიის დასაწყისი, მისი მიმდინარეობა, ჩამოაცალა ჩვენს თვალში ყოველი ღირსება და ჩვენს სულ-მოკლებას საზრდო მისცა. ამ მიმართულების წინააღმდეგ გალაშქრება იყო საჭირო, საჭირო იყო პასუხის გაცემა, საზოგადოების დამშვიდება, აღზნებულ ცუდ ვნებათა ჩაქრობა. ერთის სიტყვით, დრო მოითხოვდა ჩვენი ისტორიის უმთავრესს მომენტების გადასინჯვას, ცრუ მეცნიერულ დასკვნების დარღვევას. საჭირო იყო ჩვენს თავზედ მოგროვილ ღრუბლების გაფანტვა, ჩვენი არე-მარის მზის სხივებით მოფენა და განათება. აქაც ილია ჭავჭავაძე გამოდის და სწერს თავის ყოველის მხრივ შესანიშნავ „აი ისტორიას“ - ს¹⁴.

საკვირველია! მგონი, არსად არ უნდა იყოს გავრცელებული ესოდენ ცალმხრივი უსამართლო დაფასება კაცისა, როგორც ჩვენში. თუ ერთ რამეში არ მოგვწონს კაცი, ჩვენ

¹³ Сев. Вест. 1889 г. Февраль и март.

¹⁴ ამ ნაწარმოებს დღევანდელი განვითარებული ისტორიოგრაფიის თვალთ რომ შეეხედოთ, თავისი ნაკლებუღვანება აქვს, ხოლო მუხედავად ამისა მისი საზოგადოებრივ-ეროვნული მნიშვნელობა დღესაც დიდია. ავტორი 1911 წ.

ვცდილობთ, ყოველ ღონისძიებასაც ვხმარობთ დავაქვეითოთ, დავსცეთ და ფეხ ქვეშ გავთელით ადამიანი. სწორედ ამავე მიდგომილობასავე ვიჩენთ ამ შემთხვევაშიაც, როდესაც კაცს ვაქებთ და როდესაც მისი აზრები მოგვწონს - აშკარა სისულელე და უგუნურებაც რომ წამოროშოს ამ კაცმა, ჩვენ ვერ დავინახავთ ამ უგუნურებას. მეტის-მეტის სიფიცხით, ვნებათა ღეზვით და აჩქარებით მოგვდის ყველა ეს.

აი თუნდაც ჭავჭავაძის მაგალითი ავიღოთ. ეს არის დავიწყეთ ჩვენ ამ მწერლის დაფასება, დავბეჭდეთ წერილი, რომელშიაც თანხმობა გამოვუცხადეთ ეროვნულ კითხვების განმარტება- გარკვევაში და ამასთან ისიცა ვსთქვით, რომ მისს ეროვნულ პროგრამას სხვა ეკონომიური საფუძველი უნდა დავუდოთ. ამის შესახებ „კვალის“ 30 N-ში ვკითხულობთ: „ჩვენ გვაკვირვებს მხოლოდ ის გარემოება, თუ რად უღალატა ბ-მა ჯორჯაძემ თავის მანერას, თუ რად შესცვალა მან წერი კილო? ესე იგი თანახმად თავისი ეკონომიური პროგრამისა, პირდაპირ, შეუკიბ შემოუკიბავათ, რად არ უარჰყო ილია ჭავჭავაძის ეროვნული პროგრამა?“ ყოველივე ეს ამ სიტყვების ავტორს იმისთანა დანაშაულობად მიაჩნია, რომ იგი გულმტკივნეულად დასძენს: „ ჩვენ ძლიერ ვწუხვართ ბ. ჯორჯაძისთვის, რომ იგი ასე ჩქარა დამდგარა თავდაღმართ გზაზეო“...

როგორც ხედავთ „თავდაღმართ გზაზე“ დადგომა ყოფილა სწორედ ის შემთხვევა, როდესაც თქვენ გაბედეთ და სთქვით, რომ ამა და ამ კაცის ერთი აზრი მომწონს, ხოლო მეორე არა. ეს შუწყნარებელია, ორივე აზრი ერთად ან უნდა მოგწონდეთ, ან არ მოგწონდეთო. ასე ვსჯით ჩვენ და ამ აზრებით ანუ უკეთ ამ „ვნებით“ საჯაროთაც გამოვდივართ. რაც შეეხება ილია ჭავჭავაძის დაფასებას, აქ ჩასაფრებულია სხვა მოსაზრებაც, რომლის დარღვევა აუცილებელ საჭიროებად მიგვაჩნია. „კვამლი“ უმთავრესს და განსაკუთრებულს ყურადღებას აქცევს ცხოვრების ერთ მხარეს ეკონომიურ ურთიერთობას და ამას სდებს ეროვნულ და პოლიტიკურ ცხოვრების საძირკვლად. თუ ამ აზრზედ დავდექით და ყოველი ჩვენი კითხვა ეკონომიურ ურთიერთობიდან გამოვიყვანეთ, მაშინ, რასაკვირველია, თქვენი ეკონომიური პროგრამა იმავე დროს თქვენი ეროვნული და პოლიტიკური პროგრამაც იქმნება. მხოლოდ, თუ ამაში არ დასთანხმდით და ის აზრი გამოსთქვით, რომ ეკონომიური ურთიერთობა მხოლოდ ერთი მხარეა ცხოვრებისა და ამ ცხოვრების მეორე მხარესაც ისეთივე დიდი გავლენა აქვს ცხოვრების მიმდინარეობაზედ, თუ მხედველობაში მიიღეთ „განსაკუთრებული“ პირობები, რომელშიაც პოლიტიკურმა ცვლილებამ ჩვენი ერის სვე-ბედი ჩააყენა, თუ ამ მოსაზრების ზედ-გავლენით, თქვენ შეიმუშავეთ იმგვარი ეროვნული პროგრამა, რომელიც ჩვენი განსაკუთრებული პირობების დაგვარი იქმნება, - მაშინ ეროვნულ და ეკონომიურ პროგრამების გაერთიანება არ არის საჭირო, უკეთ ვსთქვათ, მაშინ ეროვნული პროგრამა თავისს შინაარსით ეკონომიურ ურთიერთობის განმარტების პროგრამად აღარ ჩაითვლება და ამისათვის, ამ შემთხვევაში, სხვა და სხვა საზოგადოებრივ ჯგუფებს შეიძლება ჰქონდეთ სხვა და სხვა გაგება ეკონომიური ცხოვრებისა, მხოლოდ ერთი განმარტება ეროვნულ კითხვებისა. აი ჩვენ სწორედ ამ მოსაზრების ძალით ვამბობთ, რომ ილია ჭავჭავაძის (პირველი ხანის) ეროვნული პროგრამა არც ჩვენ ეროვნულ კითხვების განმარტებას ეწინააღმდეგება, არც უნდა ეწინააღმდეგებოდეს თვით „კვალი“-ს პუბლიცისტებისასაც.

„აი ისტორია“-ში ილია ჭავჭავაძე გვამღვებს იმ საზომს, რომლითაც უნდა ვიხელმძღვანელოთ ქართულ ისტორიის უმთავრესს მომენტების დაფასებაში. ავტორს აქვს მხედველობაში პოლიტიკური და კულტურული მხარე ჩვენის ისტორიისა. ჩვენ არ გამოვუდგებით აქ იმის აღნუსხვას, თუ რა და რა აზრი დაურღვია ჭავჭავაძემ „Письма о Грузии“-ის ავტორს, ჩვენ მოკლედ აღვნიშნავთ ჭავჭავაძის მოსაზრებას ქართველების ძველებურ გარეშე პოლიტიკაზე, ქრისტიანობის მნიშვნელობაზე და საქართველოში, ჩვენს ძველ ხუროთ-მოდღვრებაზე, ქართული ენის გავრცელებაზე და სხვა. და ამასთან ვეცდებით გამოვააშკარავოთ ავტორის საზოგადო შეხედულება ისტორიაზე, კრიტიკაზე და სჯულის ევოლიუციაზე. „აი ისტორია“ იმგვარ ნაწარმოებთაგანია, რომელიც ერთის მხრით წარსულ ისტორიის ვითამდა უნაყოფობის აზრს აქარწყლებს, მეორეს მხრით, გვამღვებს მასალას ავტორის ფილოსოფიურ შეხედულების გათვალისწინებისათვის.

ჰქონდა თუ არა ქართველობას ისტორიის მსვლელობაში განსაზღვრული პოლიტიკური იდეალი და ამ იდეალის მისაღწევად შესაფერისი მოქმედებაც, თუ იგი მოკლებული იყო პირველად და მეორესაც და მისს პოლიტიკურ ცხოვრებას არავითარი გონიერი აზრი არა ჰქონდა? აი რას გვეუბნება ავტორი ამ კითხვაზე:

„...მას შემდეგ, რაკი სომხეთი შეიმუხრა, სამხრეთი ჩვენი ღია დარჩა მტერთათვის შემოსასევად. ამ მიზეზით, სომხეთის შემუსვრის შემდეგ, არც ერთი მეფე არ ყოფილა ღირსეული ამ სახელისა, რომ თვალი სამხრეთისაკენ არ სჭეროდეს და აქეთ საბრძოლველად არ გასულიყოს, რომ ან ჩვენი მიჯნა სამხრეთისა საქართველოზედ შორს გაედგა მოსვენებისა და უშიშრობისათვის, ან მტრისათვის ისეთი ზარი დაეცა, რომ დიდხანს აღარა შემოებდა-რა საქართველოსათვის. ეს იყო პოლიტიკური საჭიროება, რომელიც ეთავდებოდა ჩვენს მშვიდობით ყოფნასა და არსებობასა.... განა სულელები იყვნენ დავით აღმაშენებელი და მისნი შემდგომნი თამარამდე და თამარის შემდეგ სხვა მეფენიც, რომ სულ აქეთ იწევდენ საომრად?! ქართველებს ამ მხრით გამაგრება რომ მოესწროთ, - ვინ იცის - საქართველოს ბედი როგორ დატრიალებულიყო. საუბედუროდ, ეს ვერ მოასწრეს და ამისი მცდელი-კი, სხვათა შორის, თამარი, ჩვენმა ავტორმა (ბ-ნმა ნარდონმა) გამოაკლო დიდებას და სახელსა.¹⁵“

ამრიგად, ავტორის შეხედულებით, ჩვენი დროის პოლიტიკური ცხოვრება სტიქიონს არ მოაგავდა, მისი მსვლელობის შინაარსი შემთხვევაზე არ იყო დაფუძნებული, პირიქით, გონივრულად გამოანგარიშებულ მოსაზრებაზედ. ჩვენი მეფეები სულ სამხრეთისაკენ იწევდნენო, აქ იყო საჭირო ჩვენი დამაგრება, რადგან აქედან გვაწვებოდა ის ძალა, რომელმაც ჩვენს პოლიტიკურ დამოუკიდებლობას ბოლო მოუღო. დავით აღმაშენებელი და თამარი ამ აზრებით ხელმძღვანელობდნენ, ის თამარი, რომელზედაც ჩვენს ავტორს მოჰყავს ერთი გერმანელის სიტყვები: თამარ მეფე იმისთანა სახელია საქართველოში, რომ კლდე, ღრე, ქვა, რასაც ხელს ახლებ და თვალს მიაკარებ, ყველა იძახის ამ სახელოვანის მეფის სახელსა....

პოლიტიკურ ცხოვრების განმტკიცებაში საქართველოს დიდ სამსახურს უწევდა ქრისტეს სჯული. ერთ ჩვენ წერილში ჩვენ აღვნიშნეთ ეროვნული ხასიათი ქართულ ძველ ეკლესიისა. ეს ჩვენი მოსაზრება სასაცილოდაც არ ეყოთ ჩვენს ცრუ თავისუფალ მოაზრეთ.

¹⁵ „ივერია“ N90, 1889 წ.

„სამღვდელოებას ანიჭებთ დიდ ნაციონალურ როლსა და ხალხს კი მარტო შრომას და გაჩუმებას უქადაგებთ.“ ამ ჟამად თავი დავანებოთ იმას, რასაც ჩვენ ვუქადაგებთ, მხოლოდ მივაქციოთ ყურადღება ჩვენი ავტორის მოსაზრებას იმის შესახებ, თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა მისის შეხედულებითაც სარწმუნოებას ჩვენი პოლიტიკურ საძირკვლის გამაგრებისათვის.

„ქრისტეს სჯული ქართველებისათვის, ამბობს ავტორი, მარტო სარწმუნოებითი აღსარება კი არ იყო, იგი ამასთან ერთად პოლიტიკური ქვითკირიც იყო საქართველოს მრავალ ნაწილების გასაერთებლად და შემოსაკრებად. ერთობა სარწმუნოებისა ერთობას ერისას მოასწავებდა. დრო იყო ამისთანა და სხვა არა-რა ელემენტი მაშინ შემძლებელი არ იყო ეს ჩვენის ისტორიის დასაბამიდან სასურველი ერთობა დაედგინა. სხვათა შორის, ქართველი ერი ამისათვის უფროთხილდებოდა თავის სჯულს, რომელიც, თავის შინაგან ღირსების გარდა, დულაბობას უწევდა ერთობასა.¹⁶“ ამნაირადვე სამართლიანად მსჯელობს ავტორი შესახებ რელიგიურ ხუროთ-მოძრვრებისა. „ჩვენ, რა თქმა უნდა, გვეუბნება ავტორი, ჩვენს ხუროთმოძღვრებას ამისთანა საქვეყნო მნიშვნელობას არ ვაძლევთ, მხოლოდ ვამბობთ, რომ ერს შეხვდება ხოლმე დრო, როცა თუნდ მონასტრებისა და ტაძრების შენებით - წყურვილს სულისას იკლავს ხოლმე. ეს საპატიო წყურვილია, იმიტომ რომ სათავე წარმატებისა ეს წყურვილია და სხვა არა-რა.“

„მხოლოდ ყველა ეს საკმარისი არ არის ისტორიულ სინამდვილის აღსადგენად ერის კულტურა და მისი სულიერი ძალა, სხვათა შორის, იმიტაც გაიზომება, რამდენადაც გავრცელებულია მისი ენა. ორი მეზობელი ხალხი ხშირად ითვისებს ხოლმე ერთი ერთმანეთის სიტყვებს. მხოლოდ ისე ერი, რომლის ენაში ნაკლებია უცხო ერის სიტყვები, კულტურით შედარებით მაღლა უნდა იდგეს. მაგრამ მას, რაც ჩვენდა სასრგებლოდ დაღადავებს, ჩვენი კულტურის დამცირებისთვის ხმარობდნენ ბევრნი და მათ შორის „Письма о Грузии“- ის ავტორიც. ჭავჭავაძეს მოჰყავს ლენორმანის და გატტერიასი - ორი დიდ მეცნიერის მოწმობა ამ საგნის შესახებ. გატტერიასი გადაწყვეტით ამბობს, რომ თუ მომეტებული ნაწილი ქართულ სიტყვებისა იპოვება სომხურ ენაში, ეს იმას ამტკიცებს, რომ იგინი სომხურს ენას შეუთვისებია ქართულის ენისგან, რომელიც ოდესღაც დიად გავრცელებული უნდა ყოფილიყო დიდს სომხეთში, ვიდრე არიელები შემოვიდოდნენ.¹⁷ ასე რომ ქართულ ენას კი არ შეუთვისებია სომხური სიტყვები, არამედ სომხურ ენას ქართული. და ეს აგრეც უნდა ყოფილიყო, რადგან, იმავე მეცნიერების აზრით, როდესაც პირველად მოვიდნენ სომხები დიდ სომხეთში (გეოგრაფიული ტერმინია ჰაიასტანს არ ნიშნავს), ქართველებს, იქ დასახლებულებს, უკვე შესამჩნევი კულტურა ჰქონდათ.

რაც შეეხება თვით ქართულის ენის ჩამომავლობას, ავტორი არა სწყვეტს გადაჭრით ამ კითხვას (მეცნიერებაში არ არისო გადაწყვეტილი.) მხოლოდ „Письма о Грузии“- ის ავტორის შესახებ ამბობს: „ავტორს ჰსურს ქართული ენა არიულის, სემიტურის და თურანულის ნაბივრად გაჰხადოს ჩამომავლობით და ღირსებით ხომ მიწასთან გაასწოროს, როგორც ყველაფერი, რასაც კი ქართული სახელი ჰქვია.“

¹⁶ „ივერია“ N90, 1889 წ.

¹⁷ „ივერია“, 1889 წ. N106

ამ გვარად ჩვენ ვხედავთ, რომ ილია ჭავჭავაძის მოსარჩლეობა მყვირალა, ცრუ-პატრიოტული მოსარჩლეობა არ არის. ყოველი მისი დასკვნა დაფუძნებულია დაფიქრებაზე, ფაქტების ცოდნაზე და მეცნიერულ ჭეშმარიტებაზე. მას აქვს სახელმძღვანელოდ მეცნიერული კრიტიკა და ამ კრიტიკის საშუალებით იკვლევს გზას. „არის კრიტიკა, რომელსაც მეცნიერული კრიტიკა ჰქვია, - ამბობს ავტორი, - იგი „ჰო“-ს სათქმელსაც და „არა“-ს სათქმელსაც ერთ ნაირის აწონ-დაწონვით ეპყრობა, იგი იმითია ღირსეული, რომ „ჰოს“ სათქმელსაც და „არა“-ს სათქმელსაც ერთა ნაირის სიფრთხილით ეპყრობა. იგი იმითია ღირსეული, რომ „ჰო“-ს საბუთსაც ისეთივე გულმოდგინებით იძიებს, როგორც „არა“-ს საბუთს, რადგანაც სახეში მარტო მართალი აქვს და სხვა არა-რა. იმისთანა კრიტიკა მართალ-მოყვარე გამომძიებელია და მართლ გამკითხავი სასწორი?“¹⁸

გავიცანით რა ჭავჭავაძის შეხედულება კრიტიკაზედ, ჩვენ თან-და-თან მივუახლოვდეთ ავტორის ფილოსოფიურ აზრებს. ჩვენს ეხლანდელ მწერლობაში ბევრს ლაპარაკობენ სხვა-და-სხვა სოციოლოგიურ თემებზე, სხვათა შორის, იმაზედაც, თუ რა ჰქმნის ისტორიას, რა არის იმისი მმოდრავი ძალა და საფუძველი. ამ კითხვების გადაწყვეტაში ჩვენში თან-და-თან ფეხს იდგამს „მარქსისტული“ შეხედულება ისტორიულ პროცესის მსვლელობაზე. „მარქსისტული“ შეხედულება, როგორც მოეხსენება მკითხველს, იმაში მდგომარეობს, რომ მწარმოებელი ძალა და ხალხის ეკონომიური ურთიერთობა იგულისხმება, როგორც ისტორიის უმთავრესი ფაქტორი - იგია ისტორიის შემქმნელი ძალა; სხვა დანარჩენი, ამ ძალი შედეგია ანუ „ზედნაშენი“; ამ გვარ ისტორიის განმარტებას უწოდებენ ეკონომიურ მატერიალიზმს. საინტერესოა, რა გვარად ხსნიდა ამ კითხვებს ჩვენი ავტორი? ამის შესახებ აი რას ვკითხულობთ იმავე „აი ისტორიაში“ - ში.¹⁹

„...ცივილიზაცია, ანუ წარმატებულობა ადამიანისა მიზეზი-კი არ არის, არამედ შედეგია ყოველ იმ ძალ-ღონისა ერთად, რომელნიც ერთად კრებულად მოქმედობენ კაცობრიობაში საზოგადოდ და თვითოეულ ერში ცალკე (ხაზს ჩვენ ვუსვამთ ყველგან). ამგვარს ძალ-ღონებს სოციალურ ძალ-ღონეს ეძახიან. ცოდნა, გონებრივი და ზნეობრივი აღმატებულობა, მრეწველობის სიმდიდრის მეტ ნაკლებობა, რწმუნება (Верования) იმ საგნების მიმართ, რომელიც ადამიანისათვის უდიდესად მისაჩნევია, მმართველობა, წეს-წყობილება ოჯახური საზოგადოებური, სამოქალაქო, კანონები, ჩვეულებანი, ზნე-ხასიათი და სხვა ამისთანა **სულ ერთად** ჰქმნის იმას, რასაც რომელისამე დროის მდგომარეობას ერისას, თუ კაცობრიობისას, ეძახიან, ანუ ცივილიზაციას თავისის მეტ-ნაკლებობით.“

ასე რომ, როგორც ვხედავთ, სოციოლოგიურ კითხვების გადაწყვეტაში ჩვენი ავტორი უფრთხის ცალ-მხრივ დოკტრინალურ მოძღვრებებს. იგი ერიდება ცალ-მხრივ მოძღვრების საშუალებით რთულ და მრავალშტოიან ისტორიულ ცხოვრების განმარტებას. ამისთვის, ავტორი უარ-ჰყოფს სოციოლოგიაში როგორც აბსოლიუტურ იდეალიზმს, ისე აბსოლუტურ მატერიალიზმს. მისი აზრით, მრეწველობის, სიმდიდრის მეტნაკლებობა (ეკონომიური

¹⁸ „ივერია“, 1889 წ. N106

¹⁹ „ივერია“, 1889 წ. N77

ურთიერთობა და მწარმოებელ ძალთა ვითარება) ოჯახურ, საზოგადოებრივ წეს-წყობილებასთან, ცოდნასთან და ზნეობრივ განვითარებასთან ერთად ჰქმნიან ისტორიას.

არა ნაკლებ საყურადღებოა ჩვენი ავტორის მოსაზრებანი პირველ ყოფილ რელიგიაზედ. ეს კითხვა თეორეტიულადაც ფრიად საინტერესოა ქართველების პირველ-ყოფილ რელიგიის გარკვევისათვის. ბევრსა ჰგონია, ვითომ თავდაპირველად ქართველები კერპებს ემსახურებოდნენ და კერპ-თაყვანისმცემლობა პირველ-ყოფილ რელიგიად მიაჩნიათ როგორც ჩვენში, ისე სხვაგანაც. ჭავჭავაძე იმ აზრისაა, რომ „თავდაპირველად ქართველები ერთს ღმერთს სცემდნენ თაყვანსა.. მას მერმე ქართველებს, ჩვენი მატთანეს სიტყვით, მრავალღმერთობა შემოუღიათ და ბოლოს ხომ კერპ მსახურებაო.“²⁰ ამ აზრის დასასაბუთებლად ავტორს მოჰყავს ფრიად საყურადღებო მოსაზრება. და ეს მოსაზრება მით უფრო საყურადღებოდ მიგვაჩნია, რომ იგი ეთანხმება თანამედროვე, ჩვენი დროის სოციოლოგიურ გამოკვლევებს მაქს მიულერისას, რიზ დევიდისას და სხვებისას.

„პირველ-დაწყებით სჯულად მეცნიერებაში ცნობილია თაყვანის-ცემა ცისა: ეს ცის თაყვანისმცემლობა ერთ ღმერთობას მოასწავებდა, არა იმისთანას, რომ ეპირისპიროს მრავალღმერთობას, რადგანაც მრავალ-ღმერთობის აზრიც არ იყო ჯერ იმ ხანაში. ამ პირველყოფილ ერთ-ღმერთობას — კარიერის სიტყვით — მოჰყვა მრავალ-ღმერთობა... ამ ორ ხანაში ადამიანს წარმოდგენილი აქვს ღვთაება განყენებულად; აქ ღვთაება იდეაა, აზრია, და მას არავითარს ნივთიერს სახეს არ აძლევს ადამიანი არც გამოხატვით, არც გამოქანდაკებით. დიდი დრო გადის, ვიდრე ადამიანი ცალკე გამოარკვევს ხილულ ბუნებისაგან უხილავ, ხორც-უსხმელს ღმერთებს და ხილულად და ხორცსხმულად გარდაჰქმნის სალოცავად. კერპები, რომელნიც წარმოადგენენ უხილავთ ღმერთთა — ან გამოხატულობით, ან გამოქანდაკებით, ახალს ხანას მოასწავებს სარწმუნოების განვითარებისას და წარმატებისას და ძალიან წინ წასულია, პირველდაწყებით ბუნების რჯულს რომ შეედაროს. ადამიანს დიდი და ხანგრძლივი დრო მოუნდა, დიდი წინ-წაწევა განვითარების გზაზედ, ვიდრე კერპთმსახურებამდე მიაღწევდა.“²¹

ეს მეცნიერთა გამოკვლევაზე დამყარებული შეხედულება ფრიად გამოსადეგია ჩვენი ისტორიის დასაწყის ხანის შესწავლისათვის, მეტადრე იმ აზრის დარღვევისათვის, რომელიც გვაუწყებს, ვითომ ის ხანა ჩვენი ისტორიისა, რომელსაც „მცხეთის ხანას“ უწოდებენ, პირველ დაწყებითი ხანაა და კერპთ მსახურება, ეგრე გავრცელებული საქართველოში ქრისტეს რჯულის გავრცელებამდე, პირველ-ყოფილი რელიგია ყოფილიყოს ქართველებისა.

ამ სახით, ჩვენ გავითვალისწინეთ ილია ჭავჭავაძის გონივრული ფიზიონომია. ჩვენ ჯერჯერობით გვანტერესებდა ჩვენი ავტორი, როგორც ეროვნული მწერალი და ამ მწერლის გასაცნობად, იმის გონების ავლა-დიდების გასაზომად საჭირო იყო გადაგვესინჯა ავტორის შეხედულებანი სხვა-და-სხვა სოციოლოგიურ კითხვებზედაც. ჩვენ უნდა ვიცოდეთ, თუ რა იარაღით არის შეიარაღებული ჩვენი მწერალი, ჩვენ მოკლედ აღვნიშნეთ მისი მეცნიერული მომზადება. ამ კითხვებს შემდეგში კიდევ დავუბრუნდებით. ამ ჟამად კი ავტორის

²⁰ „ივერია“, 1889 წ. N130

²¹ „ივერია“, 1889 წ. N120

დასახასიათებლად, იმისს ეროვნულ გრძნობათა გამოსახავად გვინდა შევაჩეროთ მკითხველის ყურადღება ავტორის „მგზავრის წერილები“.

მწერლის ნამდვილი ხასიათის გასაგებად ძალიან გვშველის იმის სულიერ ცხოვრების გაცნობა. საუკეთესო წყაროდ ამ სულიერ ვითარების გასაცნობად თვით მწერლის ნაწერები უნდა ჩაითვლებოდეს, რადგან სხვა, გარეშე პირი, ვერ გამოსახავს ნათლად და მარტივად კაცის საიდუმლო სულის მდგომარეობას.

ილია ჭავჭავაძის „მგზავრის წერილები“ (1861 წ.) - ეს ხელოვნური ნახევრად პუბლიცისტური ნაწარმოები - მდიდარი მასალაა ავტორის დაფარულ ვინაობის გასარკვევად, იმის აზრების, გრძნობების და მისწრაფების ასახსნელად. თუმცა ჩვენ აჟამად არ ვეხებით ავტორის ხელოვნურ²² ნაწერებს, მაგრამ არ შეგვიძლიან არ მივაქციოთ მკითხველის ყურადღება ავტორის „წერილებში“ ზოგიერთ ხელოვნურ ადგილებზე, სწორედ იმ ადგილებზე, რომელნიც გვიზატავენ ავტორის საზოგადოებრივ ხასიათს, იმისს მოქალაქეობრივ ენერგიას და ბრძოლის უნარს. მამ ყური დავუგდოთ თვით ავტორს.

„მყინვარი!.. დიდებულია, მყუდრო და მშვიდობიანი, მაგრამ ცივია და თეთრი. დანახვა მისი მაკვირვებს და არ მალელებს, მაციებს და არ მათბობს, - ერთის სიტყვით, მყინვარია. მყინვარი მთელის თავის დიდებულებით საკვირველია და არა შესაყვარებელი. აბა რად მინდა მისი დიდება? ქვეყნის ყაყანი, ქვეყნის ქარიშხალი, ქროლვა, ქვეყნის ავ-კარგი მის მაღალს შუბლზედ ერთ მარღვსაც არ აატოკებს. ძირი თუმცა დედამიწაზედ უდგა, თავი კი ცას მიუბჯენია, განზედ გამდგარა, მიუკარებელია. არ მიყვარს არც მაგისტანა სიმალლე, არც მაგისტანა განზედ გადგომა, არც მაგისტანა მიუკარებლობა. დალოცა ღმერთმა ისევე თანზედ ხელაღებული, გიჟი, გადარეული, შეუპოვარი და დაუმონავი, მღვრიე თერგი. შავის კლდის გულიდამ გადმომსკდარი მიდის და მიბღავის და აზღავლებს თავის გარეშემოსა. მიყვარს თერგის ზარბანი ხუილი, გამალებული ბრძოლა, დრტვინვა და ვაი-ვაგლახი. **თერგი სახეა ადამიანის გავდიებულის ცხოვრებისა**, ამაღელებელი და ღირსსაცნობი სახეც არის: იმის მღვრიე წყალში სჩანს მთელის ქვეყნის უბედურების ნაცარტუტა. მყინვარი კი უკვდავებისა და განცხრომის დიდებული სახეა: ცივია - როგორც უკვდავება და ჩუმი - როგორც განცხრომა. არა, მყინვარი არ მიყვარს, მით უფრო, რომ მიუკარებლად მაღალია. ქვეყნის ბედნიერების ქვაკუთხედი კი ყოველთვის ძირიდამ დადებულა, ყოველი შენობა ძირიდამ ამაღლებულა, მაღლიდამ კი შენობა არსად არ დაწყებულა. ამიტომაც მე, როგორც ქვეყნის შვილს, **თერგის სახე უფრო მომწონს და უფრო მიყვარს**. არა, მყინვარი არ მიყვარს: მისი სიცივე ჰსუსხავს და სითეთრე აბერებს! მაღალიო! რად მინდა მისი სიმალლე, თუ მე იმას ვერ ავწვდები და ის მე ვერ ჩამომწვდება. არა, არ მიყვარს მყინვარი. მყინვარი დიდ გეტეს მაგონებს და თერგი კი მრისხანე და შეუპოვარს ბაირონსა. ნეტავი შენ, თერგო! იმითი ხარ კარგი, რომ მოუსვენარი ხარ. აბა პატარა ხანს დადეგ, თუ მყარლ გუბედ არ გადაიქცე და ეგ შენი საშიშარი ხმაურობა ზაყაყების ყიყინზედ არ შეგეცვალოს. **მოდრაობა და მარტო მოძრაობა არის, ჩემო თერგო, ქვეყნის ღონისა და სიცოცხლის მიმცემი.**“²³

²² სიტყვას „ხელოვნურს“ არჩილ ჯორჯაძე ხმარობს „ხელოვნების“ მნიშვნელობით.

²³ თხზულებანი ილია ჭავჭავაძისა, II, „მგზავრის წერილები“.

ამ პატარა ხელოვნულ ნაწყვეტში მკაფიოდ გამოიყურება ავტორის სულიერი ვითარება, მისი საზოგადოებრივი ტემპერამენტი, მისი ცხოვრებისადმი სიყვარული. აქ ჩვენ გვაქვს საქმე ევროპიელ ქართველთან, რომელსაც უარ-უყვია, უკუუგდია აღმოსავლეთის უსაქმოზა და უმოდრაობა.

„მოდრაობა და მარტო მოძრაობა არის, ჩემო თერგო, ქვეყნის ღონისა და სიცოცხლის მიმცემი, ამბობს ავტორი, რომელიც ეტრფიალება თერგს, - რადგან იგია სახე ადამიანის გაღვიძებული ცხოვრებისა“, ცხოვრება მდინარეს მიაგავს. შეჩერდება თუ არა მისი მოძრაობა იგი „მყრალ გუბედ“ გადაიქცევა ხოლმე. მოქმედება, დაუღალავი მოძრაობაა თავდები ცხოვრების წინ-მსვლელობისა, წარმატებისა. ავტორი თვითონვე გვაძლევს თავის სულიერ ცხოვრების გასაღებს, საზოგადო მოღვაწე, გატაცებული საქმით, მოქმედებით, თვით ცხოვრების მიმდინარეობით არ უნდა გრძნობდეს სულის ობლობას, ცხოვრებისაგან ჩამორცენას, გარიყვას.“ არის იმისთანა წუთნი მარტოობისა, გვიხსნის ამ აზრს ავტორი, როცა ბუნებას შენ თითქო შენსას აგებინებ და იგი თავისას შენ გაგებინებს. ამიტომაც შეგიძლიან სთქვა, რომ მარტოობაშიც არსად მარტო არა ხარ, ჰოი, ორფეხო ცხოველო, რომელსაც ადამიანს გეძახიან“. ასევეა საზოგადოებრივ ცხოვრებაშიაც, ჩვენ თითქოს ჩვენსას ვაგებინებთ და იგი თავისას ჩვენ გვაგებინებს. ამგვარი მჭიდრო კავშირია კაცისა და ცხოვრების შორის. და ამ კავშირზე გვესაუბრება თვით ავტორიც: „ამ ღამეს ვგრძნობ, გვეუბნება ის, რომ ჩემის ფიქრებისა და თერგის ჩივილის შუა არის რაღაც იდუმალი კავშირი, არის რაღაც თანხმობა. გული მიტოვს და მკლავი მითრთის. რისთვის? დროს დავაცალოთ ამის პასუხის მიცემა.“ ამ სტრიქონების დაწერის შემდეგ ბევრმა წელმა გაიარა - ეს იყო დრო ჭავჭავაძის სალიტერატურო და საზოგადო ასპარეზზე მოქმედებისა. და აი დღეს სწორედ ამ „დრომ“ მოგვცა პასუხი ავტორის მიერ დაყენებულ კითხვაზედ. ეს პასუხი მისი მოღვაწეობაა, მისი ნაწარმოები, რის დაფასებას და გარჩევას ჩვენ ვკისრულობთ დღეს.

ამ რიგად ჭავჭავაძე გვიწვევს ჩვენ ცხოვრებაში საბრძოლველად, ის არ გვიმაღლავს, რომ ეს ცხოვრება „ტანჯვაა, წვალება, ბრძოლა და ვაი-ვაგლახი“. სხვა გზა, სხვა ხსნა არ არის. ან ბრძოლა, ან სიკვდილი. მხოლოდ ბრძოლისათვის მომზადება უნდა; ცხოვრებას ჩაფიქრება ესაჭიროება და გამოაშკარავება ყველა იმისა, რაც მისს ვარამს შეადგენს. და აი ჭავჭავაძე სცდილობს დაგვანახოს ჩვენი ნამდვილი მდგომარეობა, ის თუ საიდან წარმოსდგება ჩვენი საერთო უბედურება, უნუგეშობა. ყური დავუგდოთ.

- ერთი მითხარ, თუ ღმერთი გწამს, - ვითხარი მოხვევს, როცა მე დამეწია, - აი, სტეფანწმინდას პირდაპირ რა მონასტერია?

- თერგ-გალმით?

- დიაღ.

- გიწყალობნოსთ ცოცხალთა, შეგიინდნოსთ მკვდართა, წმიდა სამების სახტარი არნ, უწინდალთ განძთა საფარი, ერთა საბჭო.

- როგორ თუ განძთა საფარი, ერთა საბჭო?

- ქართველთა მეფეთა განძი აქაიდ უფარვან მტრიანობას, მცხეთაიდ საუნჯეი საფარად აქ ზიდულა მრავალჯერ,

- საბჭო რაღა არის?

- საბჭოი? იქაიდ არნ სენაკ, სად სამართალი ბჭეთაგან იბჭოდის. რაიც მძიმა საქმე ხევი ავარდის, მუნ იბჭობიდნეს.

- ვერ მეტყვი, როგორ იყო ეგ ბჭობა და რაზედ უფრო მოხდებოდა ხოლმე?

- რაიდ ვერ გეტყვი? რაიც ვუწყი შეგასმენ. როდეს ასტყდის ერობაჩი დიდ-დევა, დიდ-საქმე, დიდ-არჩევანი, ერობას იქაიდ გამართვინ, აირჩივინ ბჭედა ბრძენ-ბერკაცნი, პეიტრობით სახელდებულნი, დასხმიან მათ იმ სენაკი საბჭობად. რაიც მერედ სამების სახელით, ხთისგან მათხავნილ მადლით იგნ ბჭენი სთქმიან, გადასჭრიდიან, არვინ შეშლიან, არვინ გადავლიან.

- შენ მოსწრებიხარ მაგისტანა ბჭობას?

- რაიდ შავესწროდი? ადრინდალ თქმულობას გიზრახავნ.

- ეხლა რატომ აღარ არის ეგა?

- აწინა?..

ჩაფიქრდა ჩემო მოხევე და პასუხი კი არ მომცა. ცოტა ხანს შემდეგ თვითონ მკითხა მე:

- შენ რაი მილეთის ხარნ?

- ქართველი ვარ, განა ვერ შემატყვე?

- რაიდ შეგეტყვის? ტალავარ არა გაქვენ ქართველთა: რუსად მორთულხარნ.

- განა კაცს ქართველობა მარტო ტანისამოსზედ შეეტყობა?

- თვალთათვის ტყობად სამასელ არნა.

- ენა და საუბარი?

- ქართველთ ენად ბევრი საუბრობს: სვამეხიც, ოვსიც, თათარიც, სხვა მილეთიც.

- ტანისამოსს ქართველისას კი ცოტანი იცმენ?

- ქართველის ტალავარის იერი სრულად სხვაია. რუსულჩი ქართველ კაც მეუცხოების.

- ქართველი გულით უნდა ქართველობდეს, თორემ ტანისამოსი რა არის?

- მართალ ხარნ. მაგრამად გულჩი ვინ ჩაიხედნის? გული შიგნიდ არნ, უხედველ, ტალავარ გარედ არნ, სახედველ.

- თუმცა მე რუსული მაცვია, დამიჯერე, რომ გულით ქართველი ვარ.

- იქნების.

არ ვიცი, ჩემმა მოხვედრამ დამიჯერა, თუ არა. ეს კია, რომ ამის შემდეგ ამისთანა ბაასი გავაბით.

- წელანდელ სიტყვაზედ რომ პასუხი არ მომეცი, - დავიწყე კვლავ მე, - **მე გკითხე, ეხლა რატომ აღარ ბჭობენ-მეთქი სამების სენაკში.**

- აწინა?.. ერობა სადა არნ? რუსობაჩი ვართ. აწინა ყველაი გაცუდდის, ყველაი გაუქმდის. სამების ძირჩი სოფელ გერგეთ არნ. იქაველ კაცთ მეფეთა შეუთქვეს სახტრის დარაჯობაი. მის სამაგიერ მეფეთა თარხნობა მიანიჭის სრულ სოფელს, გუჯარიც მაჰსცის საშვილიშვილოდ. ყვაველ დამ აწინაც გერგეთიდ სამ-სამ კაც დარაჯად იგზავნების. გერგეთელნ აწინაც სახტრის დარაჯობას თავ-დებულობენ, მაგრამად რუსობაჩი თარხნობა გაცუდდის, მეფეთ გუჯარს რუსობამ ყური არ ათხოვის. გერგეთი აწინა სხვაავითა ბეგრობს. გაუქმდის ადრინდალ დაწყობაი, ხთის მათხავნილ მადლით ბჭობაიც სამებაჩი გადავარდის.“

ავტორი ძველ ისტორიულ ცხოვრების წესის ერობის დარღვევაზედ გვითითებს. აქედან იწყობა ჩვენი ჩამორჩენა. „აწინა ყველაი გაცუდდის, ყველა გაუქმდის“, როგორც ამბობს გულუბრყვილო მოხვეე. როგორ? იკითხავს მკითხველი, ამ მეცხრამეტე საუკუნის დასაწისიდამ, პოლიტიკურ ცვლილების შემდეგ, ამოდენა სიკეთე გაკეთდა ჩვენში და ავტორი კი მაინც ძველ დროს ეტრფიალება? რითი აიხსნება ეს? ერთმა ნაწილმა ჩვენი საზოგადოებისამ უკვე განმარტა და ახსნა ილია ჭავჭავაძის სიყვარული წარსულისადმი. ავტორი ამ წარსულში „ფეოდალურ“ წეს-წყობილებას ეთაყვანებაო და აი მიზეზი მისის გულ-ჩვილობისაო განვლილ დამოუკიდებელ ცხოვრებასადმი. ჩვენ სრულიად უარ-ვყოფთ ამ განმარტებას. დავუგდოთ ისევ ყური თვით ავტორს. ამ შემთხვევაში ჩვენ მისს სიტყვებს დიდ ფასს ვაძლევთ. ეს მისი სიტყვები აგვისხნიან ავტორის ნამდვილ მისწრაფებას და შემდეგ დაგვანახებენ, რომ ამ სახით, მისი აზრი შესამჩნევად იცვლება. მხოლოდ ამაზე შემდეგ, ეხლა კი მოვისმინოთ ავტორის მოხვევსთან საუბარი.

- მაშ უწინდელი დაწყობა და დრო უკეთესი იყო?

- რაიდ არა?

- რით იყო უკეთესი?

- **ადრიდა ავად თუ კარგად ჩვენ ჩვენი თავნი ჩვენადვე გვეყუდნეს, მით იყვის უკედ.** ადრიდა ერი ერობდის, გული გულობდის, ვაჟაი ვაჟაბდის, ქალაი ქალაბდის. ადრიდა?! ერთურთს დავეყუდნით, ერთურთს ვიხვეწებდნით. ადრიდა?! ქვრივ-ობოლთ ვიფარევდით, შინ მიწრიელს, გარეთ მავნეს დავულაგმნდით, ხთისა და ბატონის იასაულს მის ყუდროს არ მივკერძდნით, ერთურთს ლალ მტერთან ჩავეფარვიდნით, დაცემულ ვიურვებდნით, ატირდომილს ვიხოიშნიდით და ესრეთ იყვის ბრალევა კაცისა, ერთურთობა. აწინა ერობა დაიშალის, მეძავ-მრუმობაი ჩამოვარდნის, ხარბობაი, ანგარი გვერივნის, ერთუსლობაი დავარდნის, მტრობა-ბძარვაი გახშირდის. აწინა ქვრივ-ობოლ ვინა განიკითხის, ატირდომილ გააცივნის, დაცემულ ვინ აღადგინის? აწინა არა არნ კაცნი და თუ არნ - პირად და გულად ჯულურ არნ. **ერი დავარდნილ, გალახულ არნ. ვრდომილ-კრთომილ.** წარხდა ქართველთა

სახელი, ქართველთა წესთ-წყობაი. ადრიდა ჩვენობა იყვის. წარხდა, მოისრა ქვეყანაი, რაია აწინა ჩვენი დარჩენა?

- ეხლა რომ მშვიდობიანობა არის?

- რაის ვაქნევ ცარიალ მშვიდაბას ცარიალ სტვამაქით. რაი არნ მშვიდაბა? უხმარ სატევარს ჟანგი დაედვის, უსრბოლო წყალჩი ბაყაყნი, ჭია-ჭუაი, ქვემძრომი გამრავლდის. უდეგარ, უსვენარ თერგჩი კი კალმახი იცის! რაი არნ მშვიდაბა ცოცხვალ კაცთათვის? **რაი არნ მტერობა, თუ ერი ერობს? ცარიალ მშვიდაბა მიწაჩიც გვეყოფის.**

ასე ამ მარტივ სიტყვებით ხსნის მოხვევე ჩვენს პოლიტიკურ ფილოსოფიას. „მიგიხვდი, ჩემო მოხვევე, რა ნესტრითა ხარ ნაჩხვლეტი, - დასძენს ბოლოს ავტორი, - „ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუდნესო“ - სთქვი შენ და მე გავიგონე. მაგრამ გავიგონე თუ არა, რაღაც უეცარმა ტკივილმა ტვინიდან გულამდე ჩამირბინა, იქ, გულში გაითხარა სამარე და დაიმარხა. როდემდის დამრჩეს ეგ ტკივილი გულში, როდემდის? ოხ, როდემდის, როდემდის?.. ჩემო საყვარელო მიწა-წყალო, მომეც ამისი პასუხი!“..

ყველა ამის ასახსნელად ერთი სიტყვის მომატებაც ჩვენ საჭიროდ არ მიგვაჩნია.

III

ჩვენი წარსული ისტორია მთელ ქართველ ხალხის კუთვნილებაა.. ქართველი ხალხი, საერთოდ აღებული, ჰქმნიდა თავის ისტორიას, იცავდა თავის ვინაობას. ამისათვის, ვინ ამ ისტორიის ღირსება-ნაკლულევანების დაფასებას შეუდგება, ის შეეხება მთელ ხალხის ღირსება-ნაკლულევანებას, მის ცხოვრების უნარს, ისტორიულ მომზადებულობას და ნაყოფიერებას.

მხოლოდ ჩვენში საქმე სხვა ნაირად ესმით. ნუ გამოესარჩლეთ იმას, რაც მთელმა ხალხმა შეჰქმნა - ისტორიულ ნაშთებს - ტაძრებს, ხელთ ნაწერებს, მატთანებს, თუ გაჰკადნიერდით და ისტორიის მიმდინარეობის და ფაქტების დამახინჯების შესწორებას შეუდექით, იცით რა სახელით მოგნათლავენ ჩვენში, იცით, რას დაგწამებენ? წოდებრივ უპირატესობის მცველს დაგიმახებენ და კლასიურ გრძნობებს და მისწარფებებს აღმოაჩენენ თქვენს გულში. ჩვენა გვგონია, რომ ნაშთი, ხელ-ნაწერი და მატთანე და სხვა ამ გვარი, ერთ წოდების კუთვნილება არ არის, გვგონია, რომ ქართულ ისტორიის დამახინჯებამ არ უნდა შეჰკლახოს მარტო ერთი წოდების თავმოყვარეობა და ხალხს სასიქადულოდ არ უნდა მიჩნდეს ამ გვარი დამახინჯება, ამ შეხედულობაში ჩვენ მხოლოდ ხალხის უპატივცემულობას ვხედავთ და მეტს არაფერს. როგორც, ხალხმა სისხლი ჰღვარა, ტანჯვით და ვაებით დაიცვა ის, რასაც „ისტორიას“ უწოდებენ, ხალხმა შრომა დახარჯა, ჩვენ კი არც ამ შრომას და ღვაწლს, არც დანთხეულ სისხლს არაფრად ვაგდებთ. ხალხს არ უნდა ეწყინოსო, როდესაც ყალბი მეცნიერები გამოდიან და საქვეყნოდ ჰყვირიან, საქართველო არასდროს არსებულაო, ქართველებს დამოუკიდებელი ცხოვრება არ ჰქონიათო, ქართული კულტურა და ძველი ლიტერატურა არაფრად ჩასაგდებიაო და სხვა ამ ნაირი. თუ ვისმეს ეხება ყველა ეს, თავად-

აზნაურობა უნდა იყოს, ან ბურჟუაზია; მათ უნდა მოხვდეს გულში უსამართლო ისტორიის დაფასება. ხალხს კი ყველა ეს არ ეხება, ხალხი ისტორიის გარეშე რჩება, არავითარ მონაწილეობას არ იღებს მის მოძრაობაში. რა არის ყოველივე ეს, თუ არა ხალხის დამცირება, მისი არაფრად ჩაგდება და გაბათილება?

მართლაც, როდესაც ჩვენს ლიტერატურაში დაიწყეს ლაპარაკი სომხის ერთ გვარ ჯგუფზე, რომელმაც ქართველების დამცირება მოინდომა, როდესაც ამ ჯგუფს უსამართლობა და მიდგომილობა დასწამეს, ერთმა ნაწილმა ჩვენის საზოგადოებისამ აღიარა, რომ ეს ალიაქოთი ჩალად არა ღირს, რომ ყველა ამაში გამოისახება ორ გაბატონებულ წოდებათა შორის (სომხების და ქართველების) ანგარიშის გაწევა, რომ ამ კამათს აქვს წოდებრივი ხასიათი და ამისათვის ხალხს ის არ შეეხება²⁴. ასე მოუფიქრებლად სჯიან ჩვენში. თითქოს საკამათო საგანი რომელიმე საგვარეულო ისტორია ყოფილიყოს და არა მთელი ხალხის ისტორია, „თითქოს ქართლის ცხოვრება“ საგვარეულო სიგელი იყოს და არა მთელი ხალხის ისტორიის მატთანე, თითქოს „ვეფხვის ტყაოსანში“ ერთი წოდების სიბრძნე იყო ჩართული და არა მთელი ერისა.

როცა ილია ჭავჭავაძემ თავის „სომეხთა მეცნიერნი და ქვათა ღაღადის“ წერა დაიწყო, მხედველობაში ჰქონდა, ერთის მხრით, ქართველ ხალხის, ქართველ ეროვნების ინტერესი, მეორეს მხრით, ყალბ ლიბერალიზმის დარღვევის სურვილი. ღირსშესანიშნავია აგრეთვე ის, თუ ვინა ჰყავს ჭავჭავაძეს ამოჩემებული სომხებში. სიმართლეს მოკლებულია ის ბრალდება, ვითომ ჭავჭავაძე მთელ სომხის ერთ ემტერება და ემუქრება. ყველა ამაზედ თვითონ ავტორი ავალაპარაკოთ და ვეცადნეთ მკითხველის ყურადღების მიქცევა იმაზედ, თუ რამ აალაპარაკა ილია ჭავჭავაძე და ვინ არიან მისი მოპირდაპირენი.

„ჩვენისთანა დაბრიყვებული, დაბალ ღობედ მიჩნეული ერი, ჩვენისთანა სახელგატეხილი ძნელად თუ სხვა მოიპოვება დედამიწის ზურგზე, - ამბობს ავტორი. - ვინც გნებავთ, ან ზედ გვაბოტებს, ან გვქელავს და მიწასთან გვასწორებს. ლამის კავკასიის ქედს აქეთ ჩვენი ხსენება გააჩანაგონ, ქართველების სახელი დედამიწის ზურგიდამ აღგავონ და ჩალასავით ქარს გაატანონ, თითქო არც ოდესღაც ვყოფილვართ, არც დღესა ვართ... სულით დაბალნი, ჭკუა-გონებით ჩლუნგნი, ზნეობა დაცემულნი, სულელნი, უსწავლელნი, გაუნათლებელნი, გადატაკებულნი, ფლიდნი, პირის - გამტეხნი, მხდალნი-ლაჩარნი - აი ჩვენის სულიერ და ხორციელ ავლა-დიდების სურათი! აი რანი ვყოფილვართ, რანი ვართ დღეს იმათის სიტყვით, ვისაც ასე თვისდა სასარგებლოდ მიუჩნევია ჩვენის სახელის გატეხა, ჩვენი მიწასთან გასწორება... ვისი უნარია ყოველივე ეს - განაგრძობს ავტორი. ეს რა შავი ყორანია, რომ თავს დაგვტრიალებს, ზედ დაგვყევს და დაგვჩხავის? ჩვენ ადრეც გვითქვამს და ეხლაც ვიტყვით: **ღმერთმა გვაშოროს იგი ბრალი, იგი ცოდვა - მთელს ერს სომხისას შევწამოთ, რომელიც მარტო ერთს გვარს გუნდს სომხებისას და იმ გუნდის მწიგნობარ-მეცნიერთ ეკუთვნის.** თუმცა ასეა, მაგრამ მინამ კალამს ხელში ავიღებდით ამ წერილის დასაწერად, დიდხანს ჩავუფიქრდით ერთს ჩვენთვის დიდმნიშვნელოვანს გარემოებას: **როგორ ჩამოგვართმევს წერილს მთელი ერი სომხებისა?** ეს საკითხი უქმი საკითხი არ არის, როგორც ვნახავთ. ერი, როგორც კრებული ისტორიით შედუღებულ ერთ-სულ და ერთ-ხორც

²⁴ იხილ. „Сев. Крп.“ პ.გ-ის წერილი.

მკვიდრთა, ყოველ პატიოსანისა და ჭკუათამყოფელ ადამიანისაგან უნდა პატივცემულ იყოს ყოველ შემთხვევაში, და მისი ასე თუ ისე გაუპატიურება, ავად ხსენება - დიდად სათაკილო საქციელია. ყოველს ერს თავისი საკუთარი სახე აქვს, თავისი საკუთარი გულთა-თქმა, თავისი წადილები, თავისი სულთასწრაფვა, თავისი ღირსება. ამაების შეგინება ერთი იმისთანა სიბრიყვეა, რომელიც გონებაგახსნილს ადამიანს არ ეპატიება, არ შეენდობა. ეს ჩვენ კარგად ვიცით და ღმერთმა გვაშოროს იქ მთელი ერი ვიგულისხმობთ, საცა მარტო ერთ გვარი გუნდია ცოდვილი. აი საფრთხე სწორედ აქ არის. აი აქედამ მოველით იმ მტვერ-ბუქსა, იმ კუდიან ქარსა, რომლის აყენებას არ მოერიდება იგი ერთგვარი გუნდი, რომ კაცს თვალები დაახუჭვინოს, თვალები აუბას... მთელი ერი სომხებისა აქ არაფერს შუაშია. იგი, ვითარცა მშვიდობიანად მშრომელი და გამრჯელი, თავისს საქმეს ადგია - ვაჭრობაა თუ ხენა-თესვა და ფიქრადაც არ მოსდის და არც ეჭირება პასუხის მგებელი იყოს იმ ზოგიერთთა ცოდვების გამო, რომელნიც არა-მკითხე მოამბესავით მეტიჩარობენ და გარს დასტრიალებენ, როგორც მუმლი მუხასა. დროა ჭკუას მოვიდეთ, გვიჩვენეს ავტორი, და არ შევუშინდეთ იმ ცრუპენტელა ლიბერალებს, იმ ჭეშმარიტის ლიბერალობის ბერიკეებს, რომელნიც განგებ პირში ბურთსა გვჩრიან, რომ თავისი ოინბაზობა, ორპირობა და ცალ გულობა მიაფუჩეჩონ და ზედ ლიბერალობის წმინდა კალთა გადააფარონ. ნუ გვამხილებთო ჩვენს ცუდლულტობას, ოინბაზობას, თორემ ეროვნულ შფოთის აღდგენას დაგწამებთ, რეტროგრადობის ბანაკში თავს ამოგაყოფინებთ, რადგანაც მეცხრამეტე საუკუნის დასასრულს ეროვნულ შფოთის ატეხა, ერთა შორის ღვარძლის შთამოთესვა სიბრიყვესა და გონების სიბნელეს მოასწავებსო და ლიბერალობის შეგინებასაო... ხოლო ლიბერალობა განა მალვავა, - გვეკითხება ავტორი, ანუ ხელის წაფარება ტყუილებისა, ოინბაზობისა, თალლითობისა, თვალთმაქცობისა და ყოველგვარ ნამუს-ახდილობისა, და არა მხილება ყოველ ამისი?.. საბუთიანს, მართალს მხილებას, თუნდა მთელის ერისას, გონიერი ერი მადლობით ეპყრობა და არა რისხვითა და შფოთითა. ჭეშმარიტი ლიბერალობა ის არის, რომ ჭეშმარიტება არავის წააწყმედინო, არავის გააქელვინო, ბოროტს ბოროტი ამხილო, მსჯავრდაუდებლად არ შეირჩინო... თუ აქაო-და შფოთი ასტყდება, - დასძენს ავტორი, და ლიბერალობის ღაღადებით ჩვენ, ქართველებს, ხმას გვაკმედინებენ, და თუ მარტო ბაღლების საცდენად და საფრთხობლად არ მოაქვთ აქ უადგილოდ ლიბერალობა, რატომ ამავე მიზეზით იმ გუნდს სომხებისას პირში კაპს არ ამოსდებენ, რომელთა მეცნიერნი, საცა გინდათ თუ არ გინდათ, **მთელს ქართველს ერს - დიახ, მთელს ქართველს ერს!** თავზე ლაფს ასხმენ ქვეყნის წინაშე და საფლავს უთხრიან²⁵.

ამ გვარ შესავლით იწყობს ილია ჭავჭავაძე სომხების ცრუ-პატრიოტთა აზრების გადასინჯვას. ჩვენ აქ არ გამოვუდგებით იმ საკამათო საგნების გარკვევას ვინ არის მართალი, ვინ არა, ამ კითხვებს მომავალი კრიტიკოსი მოელის. ჩვენ გვანტერესებს ამ კითხვის ერთი მხარე, სახელდობრ ის, თუ რა **პრინციპით** ხელმძღვანელობდა ილია ჭავჭავაძე, საბრძოლველად რომ გამოვიდა, და ის, თუ რა სულის მიდრეკილება ამომრავებდა მის კალამს. პატრიოტული ფანატიზმი და სიძულვილი კი არ ალაპარაკებდა ავტორს, არამედ დამცირებული და შელახული ადამიანობა, ავტორის წყრომა და ჯავრი კანონიერი წყრომაა თავხედობის და თავ-გასულობის წინააღმდეგ. სომხის ერი არაფერ შუაშია, ავტორი პირდაპირ ამბობს, რომ სახეში აქვს ერთგვარი ცრუ-პატრიოტთა და მწიგნობართა გუნდი. ეს კარგათ

²⁵ „ივერია“ 1899 წ. N202, 204. 1886 წ. N246 და 273, 1897 წ. N21 და 1889 წ. N255

უნდა დავიხსომოთ და სომეხებმაც უნდა მიიღონ მხედველობაში. ამ საქმეში თვით სინიდისიერმა სომეხებმაც უნდა მისცეს მხარი ავტორს, თუ სცნობს, რომ მისი საბუთები შეურყეველ საძირკველზედ არიან აშენებული. აქ არ უნდა ჰქონდეს ადგილი გაუგებრობას. ავტორს ვერაფერს დასწამებს სომხის ერის უპატივცემულობას. ვომეორებით, ავტორის დახასიათებისათვის, უნდა კარგად გვახსოვდეს ამ კითხვის პრინციპიალური მხარე.

აქ ჩვენ წერტილს ვუსვამთ. აქ თავდება ილია ჭავჭავაძის ის ეროვნული და პოლიტიკური მოძღვრება, რომელსაც არამც თუ თანავუგრძნობთ, პირიქით, ჩვენს ეროვნულ მოძღვრებადა ვსთვლით. ვუსვამთ წერტილს და ვამბობთ, რომ აქ ტავდება საზღვარი, როდემდინაც ჩვენ ფეხ-და-ფეხ მივდევდით ავტორს.

ამკარა ავტორის სულიერ ცხოვრებაში რაღაც ცვლილება ხდება²⁶ რწმენა ეკარგება და გულიც უტყდება. და ეს გულის გატეხა და რწმენის დაკარგვა იმაში გამოისახება რომ ავტორი აღარ ხედავს თვით საზოგადოებაში და ხალხში აღორძინების და გაღვიძების უნარს, მისი ზნეობრივი ძალა სუსტდება და ეროვნულ თვით მოქმედების ქადაგების სურვილი ეკარგება. ფსიხოლოგიური კანონია, რომ სუსტი და ღონემიხდილი სხვას შეჰყურებდეს და სხვისგან მოელოდეს მოწყალებას და დახმარებას. ასე ემართება ილია ჭავჭავაძესაც. თვალი გადაავლეთ „ივერიის“ ნომრებს 1887 წლიდან დაწყებული კითხულობთ და არა გჯერათ, რომ შესაძლებელია ამგვარი ცვლილება. ამ ჟამად ჩვენ არ შევხებით ილია ჭავჭავაძის ახალი „ტიპის“ ნაწერებს. მომავალი ისტორიკოსი უფრო ზედ მიწევნით გამოარკვევს ამ კითხვას. ვიტყვით მხოლოდ, რომ ავტორს სხვა პოზიცია ეჭირა წინად ეროვნულ კითხვების განმარტებაში, და ეს ცვლილება მარტო ილია ჭავჭავაძის დამახასიათებელი არ არის, იგი თითქმის მთელ ძველ თაობას ეხება. ამას ჩვენ შემდეგში უფრო ნათლად დავინახავთ.

IV

აქამდის ჩვენ გვქონდა მხედველობაში მხოლოდ ერთი (ეროვნული) მხარე ილია ჭავჭავაძის ნაწერებისა. გზა-და-გზა ჩვენ გავეცანით ავტორს, როგორც ეროვნული ცხოვრების წინამძღოლს, როგორც ჩვენს ეროვნულ ჭირ-ვარამის გამომსახველს და ამასთან გავითვალისწინეთ ავტორის პოლიტიკური იდეალი და დავუკვირდით იმისს საზოგადო ფილოსოფიის მოძღვრებას. ავტორის დასახასიათებლად საჭიროა გავითვალისწინოთ აგრეთვე მისი საზოგადოებრივი ფილოსოფია და ჩვენი ეკონომიური ცხოვრების განმარტება. მხოლოდ შემდეგ ამისა წარმოგვიდგება სრული სურათი ილია ჭავჭავაძისა, როგორც პუბლიცისტურ მწერლისა, წარმოგვიდგება აგრეთვე არსებითი, დამახასიათებელი თვისებები „ძველი თაობისა“, რადგან ჩვენი ავტორი უნდა ჩაითვალოს თუ არ წინამძღვრად, ამ თაობის ერთ საუკეთესო წარმომადგენლად მაინც.

საზოგადოებრივ მწერლის მოვალეობაა ახსნა და განმარტება ეკონომიურ ცხოვრების პროცესისა. მწერალმა უნდა აგვიხსნას სოციალური წეს-წყობილება; წოდებათა ურთიერთობა

²⁶ აქ ამოღებულია ცენზურისაგან (1901 წ.) ის ადგილები, სადაც აღნიშნული იყო ჩვენი ავტორის პოლიტიკური აზროვნების ცვლილება, შენიშვნაში აღნიშნულია მხოლოდ ის წერილები, რომელთაც დაეტყოთ ამ აზროვნების ცვლილება. ავტორი. 1911 წ.

და ერთმანეთთან დამოკიდებულება. ეს იმიტომ არის საჭირო, რომ ხშირად ამ ურთიერთობაზე და დამოკიდებულებაზე არის აშენებული ხალხის კეთილდღეობა ანუ შევიწროება.

ჩვენში ძველი დროიდან დამყარდა წოდებრივი წყობილება. ამ წყობილების კვალს დღესაც ვხედავთ ჩვენს ცხოვრებაში. ამისათვის, თანამედროვე ეკონომიურ პირობების დაფასებისათვის საჭიროა ვიქონიოთ ნამდვილი აზრი და შეხედულება ჩვენს წარსულზე (ჩვენ ვგულისხმობთ ამ წარსულის სოციალურ მხარეს). არის თუ არა ჩვენს წოდებათა შორის ინტერესთა წინააღმდეგობა, ეს არის მთავარი კითხვა, რომელზედაც საზოგადოებრივ მწერალს უნდა ჰქონდეს განსაზღვრული პასუხი. მწერლის დახასიათება, სხვათა შორის, იმაზეა დამყარებული, თუ რა პასუხს იძლევა ამ კითხვაზე, თუ როგორ ხსნის ეკონომიურ ცხოვრების აგებულებას. მხოლოდ, რათა მწერლის აზრი ამ საგანზე უფრო ნათელი და გარკვეული იყოს, საჭიროა განმარტება მეორე კითხვისა, სახელდობრ იმისა, თუ როგორი განწყობილება იყო ამ წოდებათა შორის ძველ დროში. მათი ურთიერთობა ინტერესთა წინააღმდეგობაზე იყო აშენებული, თუ სხვა რამ საფუძველზე. აწმყო შედეგია წარსულისა, ჩვენი ცხოვრების პირობები გამომდინარეობენ ძველ დროის ცხოვრების პირობებიდან. ამისათვის აწმყო გაგება შეუძლებელია, თუ წარსული არა გვაქვს შესწავლილი.

ილია ჭავჭავაძეს ეს კარგად ესმოდა და ამიტომაც სცდილობდა ხშირად წარსულის განმარტების შუქი მოეფინა თანამედროვე ცხოვრებისათვისაც. თანამედროვე ეკონომიურ პირობებში ავტორი არა ჰხედავს **ძირითად** ინტერესთა წინააღმდეგობას. და ამ თავის აზრს, სხვათა შორის, აფუძნებს იმაზედაც, რომ ჩვენს ძველ დროშიაც არ იყო ამგვარი წინააღმდეგობა.

„ჩვენს ენაში, ამბობს ავტორი, სიტყვაც არ მოიპოვება იმ აზრის გამოსახატავად, რასაც რუსული სიტყვა „сложные“ ნიშნავს. ეხლანდელი ჩვენი სიტყვა „წოდება“ გუშინდელი სიტყვაა.. ჩვენს ძველს ცხოვრებაში დას-დასად დაყოფა ერობისა არ არსებობდა... ჩვენში ყველანი ერთნაირად უხმონი და უფლებას მოკლებულნი იყვნენ წინაშე უმაღლესის მთავრობისა... იმ ბრძოლას და შეხეთქებას წოდებათა შორის უფლების დასაპყრობად, გასაერცობად, რომელიც ევროპაში იყო და ეხლაც არ გათავებულა, და რომელიც უპირველესი მიზეზი იყო ერის წყობა-წყობად დაყოფისა, ჩვენში ადგილი არა ჰქონია... რაკი ბრძოლა არ იყო, ბანაკებად დაყოფაც ერისა არ იქნებოდა, არ იყო წყობ-წყობად განცალკევების მიზეზიც ჩვენს ერობაში, რომელიც, თუ თვის ცხოვრებაში უნუგეშობას რასმეს ჰგრძნობდა, საერთოდ ჰგრძნობდა, რადგანაც ყველანი, როგორც ზევითა ვსთქვი, ერთნაირად იყვნენ უფლებას მოკლებულნი, ერთნაირად უხმონი და უტყვენი ქვეყნის საქმეთა გამგეობაში... **ჩვენში თავად-აზნაურობას დღევანდლამდე თითქმის მარტო ის უპირატესობა ჰქონდა, რომ მოკითხვის წიგნში ბრწყინვალეად იხსენიებოდა და გლეხი კი არა.** დღეს ჩვენში გლეხიც იმისთანა მფლობელია მიწისა, როგორც თავადი, აზნაური, ეკლესია; თითონ ბატონ-ყმობის უფლებაც კი არ ყოფილა ჩვენში კუთვნილებად ერთისა და იმავე წოდებისა: გლეხთაც, როგორც თავადაზნაურთა და ეკლესიას, შეეძლოთ ყმების ყოლა. მაგრამ ჩვენ იმაზედა ვართ დამყარებული, რომ წოდებათა შორის უფლების ცილება, ეკონომიურის თუ პოლიტიკურისა, ცილება - რომელიც უაღრესი მიზეზი იყო დაუძინებელის განხეთქილებისა სხვა ქვეყნებში, ჩვენში არ არსებობდა. ამიტომაც

არც ზნეობით, არც აზრით, არც გრძნობით, არც მიმართულებით და არც ჩვეულებით, ჩვენი თავად-აზნაურობა არ დაჰმორებია გლეხობას, არ შეუკეტნია თავი, თავისი საკუთარი ინტერესები არ შემოუხაზავს ისე, როგორც სხვაგან... ჩვენში გლეხთა და სხვა წოდებათა შორის კეთილი მიდრეკილება სუფევს“;²⁷

ასე სჯის ავტორი. ასეთის შეხედულების იყო ის ჩვენს ძველებურ ცხოვრების წეს წყობილებაზედ. წოდებათა შორის თანხმობის დამტკიცება ავტორს სხვათა შორის, იმისთვის უნდოდა, რომ ამ „თანხმობაზედ“ აშენებდა ავტორი სათემო (განურჩევლად წოდებისა) სოფლობის შემოღების საჭიროებას ჩვენში. სათემო საზოგადოება (всесловная волость) პირველ შეხედვით ლიბერალურ დაწესებულებას მოგავს. იურიდიულის შეხედულებით რომ შევეხოთ, მართლაც ამ გვარი დაწესებულება არ ეწინააღმდეგება ლიბერალობას, რადგან დაფუძნებულია წოდებათა იურიდიულად გათანაწილებით. მხოლოდ, თუმცა ამგვარი დაწესებულება თეორეტიულად ლიბერალიზმს არ ეწინააღმდეგება, პრაქტიკულად გამოუსადეგარია, რადგან ამ „სოფლობაში“ შედიან სხვა-დასხვა ეკონომიურ ხარისხის წარმომადგენლები (მდიდრები და ღარიბები) და რადგან ამ ეკონომიურ სხვადასხვაობაში უპირატესობა ყოველთვის შეძლებულს ექნება და ღარიბი ყოველთვის დაჩაგრული დარჩება.²⁸ ხოლო ჩვენი ავტორი არა ჰხედავდა ცხოვრებაში იმ ეკონომიურ ბრძოლას, რომელიც უვარგისად ჰხდოდა იმისთანა დაწესებულებას, როგორც არის წოდებათა განურჩევლად, საყოველთაო სოფლობა.

თავის დროზედ ჩვენს ლიტერატურაში მიაქციეს ყურადღება ილია ჭავჭავაძის ამგვარ შეხედულებაზედ ჯერ ხუდადოვმა (1881 წ.), მერე ნოე ჟორდანიამ (1900 წ.) ნათლად გამოაშკარავეს ავტორის ამ კითხვაში შეცდომა. მხოლოდ რადგან ამ კითხვას ცოცხალი თანამედროვე ინტერესი აქვს და დღესაც არიან ჩვენში იმისთანანი, ვინც ფიქრობს, რომ „ჩვენში თავად-აზნაურობას დღევანდლამდე თითქმის მარტო ის უპირატესობა ჰქონდა, რომ მოკითხვის წიგნში ბრწყინვალეებად იხსენიებოდა და გლეხი კი არა, ამისათვის ჩვენ შევაჩერებთ მკითხველის ყურადღებას ამ საგანზედ და ისტორიის შემოწმებით გავითვალისწინებთ კითხვას.

ბ-ნი ხუდადოვი საფუძვლიანად უპასუხებდა ჭავჭავაძეს და ამბობდა: „როგორც იქ (ევროპაში) ვხედავთ გაუწყვეტელ განხეთქილებას, დავას სიუზერენთა და ფეოდალთა შორის, ისე ჩვენში მოუსვენარნი მთავარნი, ერისთავნი, თავადნი უფრო სასტიკად, ხანგრძლივ, საშვილის-შვილოდ ებრძვიან კანონიერ მფლობელთ... ვინ იცის, რამდენჯერ მოუწყვევიათ ამ ფეოდალებს სპარსნი, ხონთქარი, ბერძენი, ლეკი, ოსი და სხვა.“²⁹ ბ. ჟორდანიაც ამასვე ამბობს და უმატებს: „ფეოდალთა თავაშვერილობამ დააქცია საქართველო“.³⁰ მხოლოდ ვნახოთ რას გვეუბნება მეცნიერება. ისტორიული მასალის შესწავლამ გამოაშკარავა, რომ ყმობა საქართველოში საშვილის-შვილო იყო. საყურადღებოა, რომ ყმად ხდებოდა: აყვანილი

²⁷ „ცხოვრება და კანონი“. „ივერია“, 1879 წ.

²⁸ ბ-ნი ხუდადოვი „ივერიის“ #1 1887 წ. მოჰყავს „неделя“- ს მოსაზრება ამის შესახებ: “Если осуществится проект всеобщей волости, он найдет твердую точку опоры в экономической силе буржуазии и приведет население к такому состоянию, которое едва ли уступит положению народа до 1861 года“.

²⁹ „ივერია“, 1881 წელი, N7. უსაფუძვლო წადილი, ხუდადოვისა.

³⁰ ქართული პრესა - ჟორდანიასი.

შევილობილი, უკანონო შვილი, შეუძლებელი მოვალე, შეუძლებელი ქურდი (მიეცემოდა გაქურდულს „თავის ცოლშვილით, ქონებით და ნასყიდით“); ყმად ხდებოდა აგრეთვე გლეხი, რომელმაც შერთო ბატონის გოგო, ვინც შიმშილობით გამოჰკვეთა გლეხი ცოლშვილით, ვინც გამოიყიდა გლეხი ტყვეობიდან, ვინც გადაუწყვიტა ვალი გლეხს.³¹ „გლეხი ორნაირად ემსახურებოდა ბატონს, ამბობს ბ. ხახანაშვილი: იგი უწევდა ქონებრივსა და პიროვნულ სამსახურს. პირველი დამყარებული იყო მამულის მფლობელობისა და იმის შემუშავებელ დამოკიდებულებაზედ, მეორე დაიბადაყმის პირად ხელქვეითებიდან ბატონისადმი“ (из личной и поземельных отношений)“. **მიწის მფლობელობის** უფლებამ დაადო ყმას შემდეგი გადასახადი 1) ღალა (ნაწილი მოსავლისა ბატონის სასარგებლოდ), 2) კულუხი, 3) ნახირის თავი (20 კომლი თრიალეთზე აძლევდა ერთ ძროხას), 4) საბალხე (ასზე ორი ცხვარი და ერთი ბატკანი), 5) პირისთავი, 6) კონისთავი (რაც კონს თევზი მოხვდებოდა, თორმეტისაგან ათი საბატონო უნდა გადაიდვას), 7) ფუტკრისთავი. **ხოლო პიროვნული** სამსახურის ძალით გლეხს სხვა მოვალეობა აწევებოდა კისერზე: 1) ბეგარა - ბატონისთვის მუშაობა (შულავერში ბატონთან მუშაობდნენ ხხუთ დღეს), 2) ძღვენი, 3) საჩქეძე (გადასახადი ქალწულის გათხოვების გამო), 4) გასამყრელო, 5) სამარხი, 6) მსახურება (გოგოს მიცემა მოახლედ). ყველა ამის გარდა **სახელმწიფო ბეგარაც** უნდა გადაეხადა გლეხს: ათასგვარი ბაჟი - მარილზედ, ფარჩაზედ, თევსზედ, ენდროზედ, ქონზედ, მატყლზედ, ბაჟი მამულის გაყიდვისა; გადასახადი - სანაცვლო - სამოხელო, ლაშკარ ნადირობა, გარდასახადი სათავადო, სააზნაურო, საერისთავო, სასპასალარო, საეჯიბო და სხვა და სხვა. ბროსეს აქვს მოთვლილი 120 გარდასახადის სახელი. საქართველოში საეკლესიო, საბატონო და სახასო ყმები იყვნენ. გლეხს ერჩივნა ეკლესიის და მეფის ყმობა. საეკლესიო გლეხს შეეძლო კათალიკოზის თანხმობით გაეყიდა თავისი მამული, შეეძლო თავისუფლად წასულიყო სავაჭროდ, შეეძინა თავისი საკუთარი მამული. სახახო გლეხიც უკეთეს მდგომარეობაში იყო. საბატონო ყმა ორ ბატონს - მეფეს და პატრონს-ბატონს ერთად ემსახურებოდა, ამიტომ საბატონო ყმა ხშირად სცდილობდა თავი დაეხწია ბატონისთვის და საეკლესიო და სახასო ყმა გამხდარიყო. რაკი გლეხი ისე დაჩაგრული იყო ეკონომიურად და მთელ თავის ღონეს სხვის სარჩენად ანდომებდა, რასაკვირველია, მას იურიდიული უფლებებიც შეკვეცილი ქონდა და მისი პოლიტიკური ძალაც შეჰხუთული. ასეც უნდა ყოფილიყო, რადგან ეკონომიური სიღარიბე და სიმდიდრე იურიდიულ და პოლიტიკურ შევიწროების, ანუ ფრთებ-შესხმულობის მაჩვენებელია. ვინც ღარიბია, ნაკლები გავლენაც აქვს ცხოვრებაში, და კაცის სიცოცხლე იმდენად მეტად ფასობს, რამდენადაც მაღლა სდგას სოციალურად. ეს სიმართლის ლოდიკა არ არის, ეგ არის ცხოვრების და არსებულ წყობილების ფილოსოფია. ჩვენ ძველ დროშიაც აგრე იყო. დაუკვირდით ჩვენს სისხლის სამართალს. მეფე ვახტანგის განმარტებით, თავადის სიცოცხლე ჰფასობდა 15,300 მანეთი, აზნაურის - 1920 მან. ხოლო გლეხისა - 120 მან. გლეხის ნათესავებს საქონლით უზღავდნენ, აზნაურის ნათესავებს ზოგი საქონლით, ზოგი ოქროთ და ვერცხლით, ხოლო თავადის ნათესავებს - ოქროთ, ვერცხლით, ძვირფასი თვლებით და მარგალიტებით.³² რაც შეეხება პოლიტიკურ უფლებებს, იმისთანას, როგორც ევროპელებს აქვთ მინიჭებული, ჩვენში, რასაკვირველია, არც ერთ წოდებას არა ჰქონდა, მხოლოდ ეკონომიურად ძლიერ წოდებას თავად-აზნაურობას,

³¹ ცნობებს ვიღებთ შემდეგის წყაროებიდან: ბატონ-ყმობა - ხახანაშვილისა; აღზღას სამართალი და მეფის დება - ურბნელისა; Законы царя Вахтанга.

³² Сборник Законов царя Вахтанга.

იურიდიულად დაუმტკიცებელი, პოლიტიკური ძალა ჰქონდა. ჩვენი მთავრები, ერისთავები და თავადები ხშირად ეურჩებოდნენ მეფეებს და მით იჩენდნენ თავიანთ პოლიტიკურ ძლიერებას. გლახს ამოდენა ძალა არ ჰქონდა და ამიტომაც იყო ის უმეტეს შემთხვევაში გაჩუმებული. ამას გვასწავლის ჩვენი წარსული.

თუ ეს ასეა, ნუ თუ ამ წარსულის კარგის მცოდნე ილია ჭავჭავაძე, დინჯი, დამჯდარი აზრის პატრონი ჭავჭავაძე არა ჰხედავდა ჩვენს ისტორიულ წარსულში იმას, რაც ისე თვალსაჩინო იყო? „დიდი შეცდომა იქნება, გვარწმუნებს ავტორი, წოდებათა შორის განხეთქილების მიზეზი თვითონ წოდებათა წყობას, მის შინაგანს არსებას, თვისებას, ზნეს და ჩვეულებას და აქედამ წარმოდგარ მიდრეკილებას მივაწეროთ. ამის მიზეზი იგივეა, ჯიუტობს ავტორი, რაც თვითეულ კაცთა შორის: ავი გული, ხარბი თვალი, გრძელი ხელი და ნამუსის ქუდის ახდაო“³³. ავტორს უნდა გაეგო, რომ საქმე სწორედ ჩვენს „წოდებათა წყობაში“ იყო და მის „შინაგან არსებაში“. წოდებათა წყობა დაედო საფუძვლად ჩვენი სოციალურ ცხოვრების აგებულებას. ყველა ეს ავტორს თამამად უნდა აღეარებინა. ჭავჭავაძემ სხვა გზა აირჩია. ის, რაც აქედამ წარმოსდგა, ამას ჩვენ შემდეგ წერილში გავარკვევთ.

V

რაკი ილია ჭავჭავაძემ, როგორც წინა წერილში აღვნიშნეთ, ვერ დაინახა წოდებათა შორის განხეთქილების მიზეზი „თვით წოდებათა წყობაში და მის შინაგან არსებაში“, ამისათვის მისი ცდა იყო მიმართული „წოდებრივ წყობილების“ გაუმჯობესებისაკენ და არა მი გაუქმებისაკენ და დარღვევისაკენ. ჩვენი ავტორი „საერთო“ (განურჩევლად წოდების) კეთილდღეობის მიებაშია. მისი აზრით, „თავად-აზნაურობის დღეგრძელობა, კეთილდღეობა, ბედნიერება, სახელი და დიდება“ იმ ნიადაგზედ უნდა იყოს დამყარებული „რომ თუ სხვანი კარგად იქნებიან, მარტო მაშინ იგიც კარგად იქნება.“ მხოლოდ ავტორს აზრად არ მოსდის, რა რიგად შესაძლებელია ეგ საერთო კეთილ-დღეობა, როდესაც ერთი წოდების ინტერესი ასე თვალსაჩინოდ ეწინააღმდეგება მეორე წოდების ინტერესებს. განა აშკარა არ არის, რომ რამდენადაც წელში მაგრდება მწარმოებელი, ხელით მომუშავე წოდება, იმდენად სუსტდება ის წოდება, რომელიც სხვისი ნამუშევრით და შრომით მდიდრდება და ძლიერდება. არა მომუშავე წოდება იმდენად მაგარია, რამდენადაც მკვიდრად და შეურყეველად უჭირავს ხელში მწარმოებელი. ბატონ-ყმობის გაუქმებამ თვალსაჩინოდ დაგვანახა, რომ ჩვენი მოწინავე წოდების კეთილ-დღეობა სხვა წოდებათა კეთილ-დღეობაზედ კი არ იყო აშენებული, არამედ დამონავებაზედ და დაჩაგვრაზედ. ასე რომ არ ყოფილიყო, ბატონ-ყმობის გაუქმების შემდეგ თავად-აზნაურობის სვე-ბედი უკუღმა არ დატრიალდებოდა და სხვა წოდებასთან ერთად მასაც დაეტყობოდა სიცოცხლე და ცხოველ-მყოფელობა. ილია ჭავჭავაძე სხვა აზრისაა. მისი იდეალი წოდებათა თანხმობაა. მთელი ერი თავისი სოციალური აგებულებით (თუნდაც ეს სოციალური აგებულება უვარგისია) მწყობრად უნდა მიისწრაფებოდეს წარმატებისაკენ და არამც და არამც არ დაიშალოს ეს მწყობრობა და თანხმობა. წოდებრივი ბრძოლა უარ-ჰყოფილია არამც თუ ჩვენში, მთელს ევროპაშიაც.

³³ „ივერია“, 1879 წელი, N 3

„ქვეყანაზედ მარტო იმ ერს გაუძლია, მარტო იმ ერს გამოუტანია თავი ათას გვარ განსაცდელისაგან, მარტო იმ ერს წარუმატნია და გაძლიერებულა, რომელსაც თავის დროზედ შეუტყვია და მიუგნია, რომ ერთის რომელისამე წოდების წინ წაწევა არაფრის მაქნისია, თუ დანარჩენი ერიც წინ არ წაწეულა, პირიქით, ერთის წოდების წინ წაწევას დანარჩენის უკან დაწევა მოჰყოლია.“³⁴

ასე რომ წარმატების მძიმდრავ ძალად ბრძოლა და მოცილეობა კი არ არის აღიარებული, არამედ მშვიდობა, წოდებათა შორის თანხმობა და ერთობა. თუმცა ავტორი ამბობს, რომ „ერთის წოდების წინ წაწევას დანარჩენის უკან დაწევა მოჰყოლიაო“, მაგრამ ავიწყდება, რომ ყოველთვის ანგარისში მისაღებია ის, თუ „ვინ“ რჩება უკან, რომელი წოდება იმარჯვებს. ავიწყდება აგრეთვე, რომ მსოფლიო ისტორიის მსვლელობაში მწარმოებელი წოდების ფეხის წინ წადგმა ქვეყნის წარმატების მომენტად ჩაითვლებოდა და არა იმის კანდახევისა. როცა ჩვენი ავტორი ზემოდ მოყვანილ სიტყვებს სწერდა, აშკარაა, კეთილი განზრახვა ჰქონდა და გარედან შეხედულებით მის სიტყვებს რადიკალური ელფერიც ედვა. თავად-აზნაურობას ურჩევდა, იზრუნეთ თქვენს კეთილ-დღეობისათვის, მხოლოდ სხვანიც ნუ დაგავიწყდებათო. თქვენი ბედნიერება სხვის ბედნიერების საზომით გაზომეთო. ამას ურჩევდა ჩვენი ავტორი, რადგან არა სჯეროდა, რომ ჩვენი ჩამორჩენის უმთავრესს მიზეზს თვით ჩვენს „წოდებათა წყობაში, მის შინაგან არსებაში“ და აქედან წარმომდგარ ეკონომიურ წინააღმდეგობაში უნდა ვეძებდეთ და არა იმაში, ვითომ ერთი წოდება შეიარაღებული იყოს „ავის გულით, ხარბის თვალით, გრძელი ხელით და ნამუსის ქუდიც ახდილი“ ჰქონდეს. უბედურება ამ ფსიხოლოგიურ თვისებებში კი არ არის, არამედ სოციალურ პირობებში, რომელიც მიზეზად ჩაითვლება ამგვარ ფსიხოლოგიურ თვისებების დაბადებისათვის.

ამრიგად წოდებრივ ურთიერთობას ჩვენი ავტორი ხელუხლებლად სტოვებს. ამ ურთიერთობის დარღვევის საჭიროება არა აქვს წამოყენებული, პირ-იქით, მომავალი ჩვენი ცხოვრების ეკონომიური აგებულება წოდებათა თანხმობაზედ აქვს აგებული. მამული მემამულეს მჭიდროთ უნდა ეჭიროს ხელშიო და არამც და არამც არ წაერთვასო.

„ვსთქვათ ვისმეს მამულში უმამულო კაცს მოვასწარით, - არკვევს ავტორი თავის აზრს, მამული მემამულეს წავართვით და უმამულოს მივეცით. მას მერმედაც ხომ ისევ იმ გაჭირვებას შეგვახლის დროთა მდინარეობა!.. მაშინ რაღა ვქნათ? კიდევ წავართოთ? ეგრე რომ ვიაროთ, **დღევანდელ მემამულეს ხომ სულ ჩამოერთმევა** მამული და ახლა ის გაგვიხდება თავში საცემიო.“³⁵

ავტორი პირდაპირ გვეუბნება, რომ არასასურველია, რომ თანამედროვე მემამულემ დაჰკარგოს თავისი მამული, თუნც ეს მამული მწარმოებლის, გლეხობის ხელში გადადიოდეს. გაღატაკებული მემამულე თავში საცემი გაგვიხდებაო. ჩვენ კი გვგონია, რომ გაღატაკებულ მემამულეს ორი გზა აქვს - ერთი სულ გადაგვარებისა, მეორე გზა შრომა და წარმოება. შრომა ბადავს სიმდიდრეს, შრომით სცხოვრობს ხალხი. თუ ამ მეორე გზას დაადგა გაღატაკებული მემამულე, თავში საცემი აღარ გაგვიხდება და საზოგადოების საჭირო წევრიც შეიქმნება.

³⁴ „ივერია“, 1888 წელი, N 231

³⁵ „ივერია“, 1877 წელი, N 168

ავტორს არ აქვს გამოსახული და ნათლად განსაზღვრული შრომაზე დაფუძნებული და შრომით აგებული ხალხის ეკონომიური წყობილება. ამიტომაც არის, რომ წარსულშიც და აწმყოშიაც, ცოტა არ იყოს, ამართლებს წოდებრივ წყობილებას და ექომაგება ერთი წოდების ეკონომიურ უპირატესობასაც. ეს იქიდანაც წარმოსდგა, სხვათა შორის, რომ ჩვენს ავტორს არ ჰქონდა ზედმიწევნით შეგნებული თანამედროვე ეკონომიურ ცხოვრების მოძღვავე ხასიათი, არა ჰქონდა გათვალისწინებული მრეწველობის მომავალი როლი, მისი მნიშვნელობა პროფესიონალურ კლასების დაარსებაში და ხალხის სიმდიდრის მოძრაობაში. ჭავჭავაძის ყურადღებას მარტო სოფელი იწვევდა. ამას გასამართლებელი საბუთიც ჰქონდა, რადგან ჩვენი ქვეყანა სოფლური ქვეყანაა, მხოლოდ ავტორს უნდა დაენახა, რომ სოფელთან ერთად იბადება და ისახება იმგვარი ეკონომიური ნიადაგი, საიდანაც წარმოსდგება სრულებით ახალი და საქართველოში უცნობი ფაქტორი წარმატებისა და მოძრაობისა - ალბ- მიცემობის გაძლიერება, მრეწველობის აღორძინება, ფულის გაბატონება და ამის საშუალებით სოფლის ძველებურ მებატონის ხარისხის ჩამორთმევა და დაქვეითება. აი როგორ ჰქსნის ავტორი ამ საგანს.

„ჩვენის გულითადის ფიქრით, ქვეყანა იმისია, ვისაც ერთს ხელში ხმალი უჭირავს და მეორეში გუთანი. ხმალი იცავს გუთანს, ხოლო გუთანი ასაზრდოვებს ხმალს. გუთანს კი ერთი განსაკუთრებული მშვიდობიანი დანიშნულება აქვს: დედამიწის უხვი გული გადაგვიშალოს და იქიდან საზრდოება გვაწვდიოს. გუთანი, ქართველებო, გუთანი! და ხმალი იყოს ფარი მისი. თავი და ბოლო აქ არის, დამიჯერეთო“.³⁶

ამას წერდა ავტორი 1881 წელს. შემდეგის წლები ჩვენი ავტორის ნაწერების გადასინჯვამ დაგვანახა, რომ ავტორს ამ საგანზედ შეხედულება არ შეეცვალა, თუმც ამას ვერ ვიტყვით, ვითომ მრეწველობის და ალბ-მიცემობის საჭიროება არა ჰქონოდა გაგებული და გათვალისწინებული. ავტორის გონებაში უფრო ჩვენი ძველი ცხოვრების მისწრაფება აღიბეჭდა, - მშვიდობიანობა, ის, რაც ასე სანატრელი იყო ძველ დროში, და ამ მშვიდობიანობის მფარველობის ქვეშ სოფლური შრომა, შრომა გაგონიერებული და ცოდნით გაღონიერებული. ამაში, ამ მოსაზრებაში გამოისახა ტიპიური თვისება ძველი თაობის წარმომადგენლისა. აქედამ, ამ „გუთნის“ თაყვანისცემიდან და „სოფლის“ მნიშვნელობის აღიარებიდან აღმოცენდა ჩვენებური „ნაროდნიკობა“, ის ერთგვარი მიბაძვა რუსულ მოძრაობისა, რომელმაც ჩვენშიც გამოჩეკა ეგრედ წოდებული „ტეტიათა მოტრფიალე გუნდი“. ყველა ამას ამ ჟამად ისტორიული ხასიათი მიეცა, რადგან სხვა დრო დაგვიდა, სხვა ხალხი გამოვიდა სამოქმედოთ და სხვა აზრი და მისწრაფებაც გამოიყოლია თან.

მხოლოდ უნდა ვსთქვათ, რომ ჩვენი სოფელი მართლაც და დიდის და განსაკუთრებულის ყურადღების ღირსია. ჭავჭავაძის ცალ-მხრივობა იმაში კი არ არის, რომ აქცევდა ყურადღებას ქართულ სოფელს, არამედ იმაში, რომ **მარტო** სოფლისკენ იყო მიმართული მისი გულის ყური იმ ქვეყანაში, სადაც $\frac{3}{4}$ -დი მცხოვრებთა რიცხვისა სოფლად სცხოვრობს და მეურნეობას მისდევს, სოფელი უნდა იყოს შესწავლილი და გამოკვლეული, სოფლის ცხოვრება უნდა იყოს გაუმჯობესებული, შემსუბუქებული, მხოლოდ თვით ამ ცხოვრების გამოფხიზლებისათვის საჭიროა სამრეწველო ცენტრების გაჩენა, საჭიროა სოფლის

³⁶ „ივერია“, 1881 წელი, N 11

და სამრეწველო ცენტრის ურთიერთობის გამტკიცება, საჭიროა ქალაქის და სოფლის შუა შრომის განაწილება. და აი ჩვენი ავტორის ნაწერებში არა ვხედავთ ამ ორმაგ ეკონომიურ ცხოვრების დაფასება-განმარტებას.

ილია ჭავჭავაძე, როგორც სოფლის მოსარჩელე, თავის გაზეთის „ივერიის“ საშუალებით თვალყურს ადევნებდა სოფლის ჭირ-ვარამს. ხვნა-თესვა, მევენახეობა, სამეურნეო სწვალ-ცოდნა, სოფლის „ამხანაგობები“ დეპო-კასები, ჩარჩები და სოფლის წურბელები, სამკითხველოები და სხვ.- აი ის საგანი, რის გარემომოც ნდასტრიალებდა ჩვენი ავტორი და ასეც უნდა ყოფილიყო. ვიმეორებთ, ავტორი დანაშაულობა ამაში არ არის. ძალიანაც რომ თანაუგრძნობდეთ ქალაქურ მრეწველობის გამოფხიზლებას, სოფლის მინებება და მიტოვება მავნებლობად მიგვაჩნია. ჩვენ არ ვეთანხმებით ერთგვარ სოციალურ მოძღვრებას, რომელიც გვაუწყებს სოფლის გადაგვარებას და გაქალაქების საჭიროებას. სოფლის წარმოებას ყოველთვის თავისებური ხასიათი ექმნება და მისი ცვლილება ქალაქთან ვიწრო და მკვდირ დაკავშირებაში გამოისახება და არა იმის გადაგვარებაში. სწორედ ამისათვის ბ.ნ. ჟორდანიას დაფასება ჩვენი ავტორის „სოფლურ შეხედულობისა“ უსაფუძვლო დაფასებად მიგვაჩნია, რადგან ჟორდანიას „სოფლის გადასხვაფერებას“ „სოფელთა გაქალაქებაში“³⁷ ხედავდა და ეს გაქალაქება თანამედროვე ეკონომიურ ცხოვრების უმთავრესს მარღვად მიაჩნდა. ხოლო ჩვენი უთანხმოება ილია ჭავჭავაძესთან ამ კითხვებში გამოისახება შემდეგში: ავტორი მართო სოფლის ცხოვრებას ადევნებს თვალ-ყურს, ქალაქი თავის რთულის აგებულებით აქვს სრულებით მივიწყებული. თვით სოფლის ცხოვრების შესწავლაში ავტორი უყურადღებოდ სტოვებს ძირითად ეკონომიურ წინააღმდეგობას, რომელიც ჩაითვლება ჩვენ წოდებათა ურთიერთობის დამახასიათებელ თვისებად. ჩვენი ავტორი კმაყოფილდება ცხოვრების ცალ-მხრივი შესწავლით და მასთან ამ იმის მიერ შემოფარგლულ ცხოვრების ნაწილში არ დაასახელა და არ აღნიშნა ის, რასაც ძველის დროიდან ჰქონდა ჩაგდებული მკვიდრი საძირკველი - არ დაასახელა ძირითადი წოდებრივი უთანხმოება.

და აი სწორედ ამითი აიხსნება, რომ ილია ჭავჭავაძე ყოველთვის იყო და არის თავად-აზნაურთა ბანკების მოსარჩელე. მართალია, ჩვენებურ ბანკებს საზოგადოებრივი ხასიათიც აქვს, წმინდა მოგებას ხშირად საზოგადოებრივ საქმეს ანდომებდნენ - სკოლა იყო ეგ საქმე, გაზეთი თუ თეატრი - მართალია ისიც, რომ ჩვენს ღარიბ და უფერულ ცხოვრებას „ბანკის კრებები“ ცოტა არ იყოს აცოცხლებდნენ და აღელვებდნენ - ასე თუ ისე სწურთვნიდნენ ჩვენს უნარს საჯაროდ ლაპარაკისას, ავარჯიშებდნენ ჩვენს „წარმომადგენლობას“, ხოლო მიუხედავად ყველა ამისა, ჩვენი სათავად-აზნაურო ბანკები იყო და არის წოდებრივი დაწესებულება, რადგან უმთავრესი მისი აზრი - თავად-აზნაურობის ეკონომიურ მდგომარეობის გაუმჯობესება და გამაგრება - ეწინააღმდეგება უმრავლესობის, ჩვენი მწარმოებლის ინტერესებს. რადგან მწარმოებელ და მემამულეს შორის ძირითადი განხეთქილებაა, ამისთვის ერთის რომელიმე კლასის გამაგრება მეორე მოპირდაპირე კლასის დასუსტება იქნება. ხოლო, რადგან ჩვენ უნდა მივიღოთ მხედველობაში უმრავლესობის ინტერესი, ამისათვის უნდა ვსთქვათ, რომ ყოველი დაწესებულება, ყოველი ზომა, რომელიც უმცირესობის ინტერესს ემსახურება მავნებელ დაწესებულებად, მავნებელ ზომად უნდა

³⁷ ქართული პრესა, გვ. 56, ჟორდანიას

მიგვაჩნდეს. ილია ჭავჭავაძეს არასოდეს არ ჰქონდა გათვალისწინებული კითხვა ამ მხრიდან და ამითი აიხსნება, რომ „ბანკს“ შეაღია მთელი თავისი ზნეობრივი და გონებრივი ძალა, ეს არ იყო საერო, საყოველთაო საქმე და ძალიან სამწუხაროა, რომ ილია ჭავჭავაძის ჭკუა, ცოდნა-გამოცდილება, მჭევრ-მეტყველება, მხნეობა „პატარა საქმეში“ დაიქსაქსა და შთაინთქა. ამოდენა სულიერი ძალა რომ მოხმარებოდა ჩვენს დავრდომილ ერს, ჩვენი ავტორის მომდევნო თაობის ერთ ნაწილში აღარ დაიბადებოდა უიმედო წუხილი და სასოწარკვეთილება და ის მავთული, რომელიც ეხლა შეწყვეტილია ახალ და ძველ თაობას შორის, გაბმული იქნებოდა, ჩვენი ძალ-ღონე გაერთიანებული, ჩვენი მოქმედება - შეთანხმებული. მოხდა სხვა ნაირად. ალბად ასე იყო საჭირო. ალბად, ჩვენი წადილი დაგვიანებული წადილია და ჩვენი დაღონება - უადგილოა. ასე სჯის ცხოვრება და ჩვენც ნუ ავცილდებით ცხოვრების ნიადაგს...

მაგრამ ყველა ეს არა კმარა ჩვენი ავტორის დასახასიათებლათ. დროთა მსვლელობაში ბევრი რამ დასწამეს ჭავჭავაძეს. კრიტიკის მოვალეობაა სიმართლე გამოიკვლიოს და ერთხელ და სამუდამოდ არადგინოს ავტორის დაუმახინჯებელი შეხედულება სხვა-და-სხვა მწვავე სოციალურ კითხვებზე.

ჩვენ უკვე ვსთვქით, რომ ილია ჭავჭავაძის ეკონომიური მოძღვრება „უკიდურესობაზე“ არასოდეს არ მისულა, პირიქით, ჩვენს ავტორს ყოველთვის ქონდა დაცული ერთგვარი „ზომიერება“, რომელსაც არსებულ სოციალურ წყობილების გაუმჯობესება ჰქონდა მიზნად და არა მისი დარღვევა. რა საშუალებით, რა ნაირად შესაძლებელია გაუმჯობესება ამ ცხოვრებისა, ევროპაში ამ კითხვამ დიდ ძალი დასები დაჰბადა: პროგრესისტები, ლიბერალები, რადიკალები - ყველანი სცდილობენ გააუმჯობესონ არსებული წყობილება. სოციალისტებისაგან ყველა ესენი იმითი განირჩევიან, რომ მაშინ, როდესაც სოციალისტების მოქმედება არსებული წყობილების **გაუქმებისაკენ** მიისწრაფვის, ამათ სურთ, პირიქით, არსებული უთანხმოება შეასუსტონ სხვა-და-სხვა რეფორმებით და მით უფრო გაამტკიცონ ეს გარეგნობით განახლებული წყობილება.

ილია ჭავჭავაძე - ევროპული საზომით რომ დავაფასოთ მისი ნაწერები, - არსებული ცხოვრების გაუმჯობესების მომხრე იყო, ხოლო იარადი და საშუალება, რომელსაც ხმარობდა ამ ცხოვრების გასაუმჯობესებლად, ამგვარი იყო, როგორსაც ხმარობენ ლიბერალ-რადიკალები. ერთმა ნაწილმა ჩვენი საზოგადოებისამ, თავის წინამძღოლის ნ.ჟორდანიას მეოხებით, კონსერვატორთა გუნდში ჩარიცხა ჩვენი ავტორი. მკითხველი დაინახავს ამ აზრის უსაფუძვლობას და აკვიატებულ მიდგომილ მსჯელობას.

საზოგადოებრივ მწერლის დაფასება თუ გინდათ, გამოიკვლიეთ, რა თვალთ, როგორ უყურებს კერძო საკუთრების პრინციპს. ერთნი აღიარებენ კერძო საკუთრებას, როგორც ხელ-უხლებელ ინსტიტუტს, როგორც ღვთაებრივ დაწესებულებას, რომლის გადასხვაფერება და შეცვლა შეუძლებელია და დიდი ცოდვაც არის. მეორენი ამტკიცებენ, რომ კერძო საკუთრების ძირითადი პრინციპი შეურყეველი უნდა რჩებოდეს. ხოლო ამ პრინციპის შეკვეცა და შესწორებაა საჭირო, დროის და გარემოების მიხედვით. მესამენი ამბობენ, რომ კერძო საკუთრება ძირიან-ფესვიანად უნდა იყოს აღმოფხვრილი, რადგანაც არის მიზეზი კაცთა შორის უთანასწორობისა. პირველი შეხედულება თეოლოგიურ-კონსერვატიული წინააღმდეგია ყოველგვარ საზოგადოებრივ ცვლილებისა. იგი ამართლებს მონობას და ბატონ

ყმობას, როგორც ღვთაებრივ დაწესებულებას. ტიპიური წარმომადგენელი ამ მიმართულებისა, ფილარეთი, ბატონ-ყმობის განთავისუფლების წინააღმდეგი იყო, რადგან, მისი რწმენით, ბატონ-ყმობა, როგორც ღვთაებრივი დაწესებულება, შეურყევლად სამუდამოდ უნდა დარჩენილიყო რუსეთში.³⁸ მეორე შეხედულება ლიბერალ-რადიკალური, რომელიც კერძო საკუთრების პრინციპის შესწორების და შეკვეცის საჭიროებას აღიარებს, ხელმძღვანელობს საზოგადოებრივ ინტერესით. ასე ამ მოძღვრების მიმდევარნი ამართლებენ მთავრობას, როდესაც რომელიმე სახელმწიფოს ინტერესის მიხედვით (რკინის გზის გაყვანა, მაგალითად,) კერძო საკუთრებას ეხება და ცოტა არ იყოს, არღვევს ამ უფლებას. ამგვარადვე ამ შეხედულების მიმდევარნი (რადიკალები) შემოსავალზედ გადასახადის მომხრენი არიან (прогрессивный налог), რაიც აუქმებს, ასე თუ ისე, კერძო საკუთრების შეურყევლობას. მესამე მოძღვრების წარმომადგენელნი (სოციალისტები) სარგებლობენ ყოველგვარი რეფორმით ანუ თავისუფალ მოქმედებით ამ ინსტიტუტის გაუქმებისათვის.

ილია ჭავჭავაძეს ამ სამ მიმართულებაში შუათანა მიმართულების ადგილი ეჭირა. ბატონ-ყმობის წინააღმდეგი, გლეხ-კაცის მდგომარეობის გაუმჯობესების მომხრე, ჩვენი ავტორი არასოდეს არ გადასცილებია ზომიერებას და არ მისულა ძირითად ეკონომიურ წინააღმდეგობის აღიარებამდე.

„1864 წელს მოხდა ჩვენში ყმების განთავისუფლება, ვკითხულობთ ცნობილ „ცხოვრება და კანონში“.³⁹ მოისპო ჩვენში ერთისაგან მეორის ადამიანობის გაქეღვის მიზეზი, კაცი კაცად აღიარეს. ეს ერთი დიდი და უკეთესი მხარეა ამ სახელოვანის ცვლილებისა. აქ ყოველივე დამოკიდებულების კავშირი სამუდამოდ გაწყდა; ერთს ჩამოაცვალეს ის, რაც სიმართლის შეურაცხყოფა იყო, მეორეს დაუბრუნეს ის, რაც უმართლოდ წართმეულ ჰქონდა.“

განთავისუფლებულ გლეხს ხელის შეწყობა სჭიროდა, იურიდიული თანასწორობა საკმარისი არ იყო გლეხკაცის ბედის გაუმჯობესებისათვის. ჩვენი პუბლიცისტი იკვლევს ახალი ცხოვრების ეკონომიურ პირობებს, რათა ამ პირობებს შეუწყოს გლეხკაცის ცხოვრება. საჭიროა გამოვიკვლიოთ, სწერს ავტორი:

„რამდენმა კომლმა გლეხმა დააღწია ბატონ-ყმობის მოსპობას... რამდენმა გამოისყიდა „ნადელი“ და რამდენმა ვერა, რამდენი მამულ-დედული დაჰყიდა თავად-აზნაურობამ, რამდენი ჩაუვარდა სომხებსა, სად და რაოდენი სივიწროვეა მიწისა, რამდენად უჭირს ჩვენს გლეხს თავისუფალს მიწაზედ გადასახლება და სად უფრო მოუხდება ეს გადასახლება და სხვანი და სხვანი.“⁴⁰

თუ შეეძლო ინტელიგენციას გლეხისთვის დახმარება აღმოეჩინა, სწორედ, ამ კითხვების გარკვევით უნდა დაეწყო. ავტორის აზრით, ის მამული, რომელიც მემამულეს

³⁸ ფილარეტი „როზგაც“ და კაცის ცემასაც ამავე პრინციპით ამართლებდა. იხილე - Джанашиев – Из Эпохи великих реформ.

³⁹ „ივერია“, 1877 წ.

⁴⁰ „ივერია“, N2, 1882 წ.

ხელიდამ ეცლება, გლახკაცს ხელში უნდა ჩაუვარდეს.⁴¹ ამისთვის იაფი კრედიტის დაარსებაა საჭირო გლახისათვის.

„თუ მართლა სოფლის მამული ბევრი-ბევრი ხუთზედ მეტს სარგებელს არ იძლევა... და თუ ფული კი მის სასყიდლად ხუთზედ მეტადაც ძლივს იშოვება, მაშ გლახ-კაცმა, რომლის გამამულიანება ფრიად საჭიროა და სანატრელი, როგორ უნდა მიაწვდინოს ხელი მამულის სასყიდლად... უამისოდ გლახი ხომ ფულის პატრონის მუქთა მუშად, მსახურად შეიქმნება საშვილი-შვილოდ და ის, რაც ასს თუმნიან მამულის გამო ხუთს თუმანზედ მეტი გადახდება, ეგ ხომ იგივე ყმობა იქნება, რომლისგანაც ძლივძლივობით თავი უკვე დააღწია.“⁴²

ამ სიტყვებს დღესაც ცოცხალი თანამედროვე ინტერესი აქვს, რადგან ჩვენს ინტელიგენციას ხელიც არ გაუნძრევია და ასე თუ ისე არ დაჰხმარებია გლახს მამულის შეძენის საქმეში. არა ნაკლები თანამედროვე მნიშვნელობა აქვს ავტორისაგან აღძრულ გადასახლების კითხვას;

„საქართველოს გლახობას... უფრო მომეტებულად უჭირს, თავისუფალი მიწები და გადასახლება, ვიდრე რუსეთისას. რუსეთში ერთს კვადრ. მილ. საშუალო რიცხვით ცხოვრობს 500 სულამდის. ჩვენში - 1000 სულ... აღმოსავლეთ საქართველოში ერთს კვადრ. მილ. ითვლება 800 სული, დასავლეთისაში - 1200-1300 სული... სამეგრელოში თითო კვადრატის ვერსზედ ცხოვრობს 1800 წული. ამ სივიწროვეს ერთი ორად ხდის ის გარემოება, რომ ნახევარი სამეგრელო ტყესა და ჭაობს უჭირავს, რის გამოც თითო გამოსადეგს კვადრატის ვერსზედ აქ 3600 სული მოდის. ეს ისეთი სივიწროვეა, რომელიც რუსეთის არც ერთ კუთხეში არ გაგონილა... ამაზედ უფრო დიდი ჭირი ჩვენს ქვეყანას ამ ჟამად არ ადგია. ამაზედ უსაჭიროებს საქმეს ჩვენი მწერლობა და საზოგადოება ვერ აღძვავს.“⁴³

ამ სტრიქონებში, საიდანაც გამოიყურება ძველი დროის ჭავჭავაძე, შორს-მჭვრეტელი და ქვეყნის მოყვარე მწერალი, ჩვენ ამოვიკითხეთ დღეს რაღაც საყვედურის მსგავსი - ისე უცვლელი დარჩა ის, რაც ამ თხუთმეტი წლის წინად ასე აშინებდა ჩვენს ავტორს. საკვირველია, რომ არც ერთ კეთილ განზრახვას და ავტორის ნაყოფიერ აზრს არ გამოუჩნდა მიმდევარი, იმისთანა საქმის კაცები, რომელნიც დღეს პრაქტიკულად განახორციელებდნენ იმას, ტაც წინად მხოლოდ აზრი და წადილი იყო. რად მოხდა ეს? კარგ აზრს მიმდევარი უნდა გამოსჩენოდა, თავისი ნაყოფი უნდა გამოეღო. ან იქნება ამ ნაყოფის გამოღების დრო არ დაგვიდგა ჯერ-ჯერობით? თუ ეს ასეა, ახლო მომავალი პასუხს გაგვეცემს ამაზედ.

ახლა ვიკითხოთ, რა აზრისა იყო ჩვენი ავტორი კერძო საკუთრებაზედ? როგორცა ვსთქვით, ამ საგნის განხილვამ უნდა დაგვანახოს ავტორის ნამდვილი მიმართულება. ხიზანთა კითხვის გარკვევაში ავტორის აზრი შეუწყვეტლივ ტრიალებს საკუთრების პრინციპის გარემოში.

⁴¹ ავტორის აზრით, მემამულეს უნდა შერჩეს მამული, ხოლო თუ მაინც და მაინც ეცლება ხელიდამ, გლახის ხელში უნდა გადავიდესო. ჩვენ სხვადასხვანაირად ვაყენებთ კითხვას. მამული არ უნდა შერჩეს ერთ წოდებას, ხოლო უცხოელების ხელში გადასვლას მასვე დარჩეს.

⁴² „ივერია“, N 144, 1887 წ.

⁴³ „ივერია“, N 2, 1882 წ.

„საკუთრებას ორი ნაწილი შეადგენს, გვეუბნება ავტორი: ერთი - პირადი, მეორე - ზოგადი, რადგანაც იგი არსებობს არა მარტო ცალკე კაცის სარგებლობისათვის, რომ ნაამაგარი მისის შრომისა მასვე მოახმაროს, არამედ საზოგადოების სარგებლობისათვისაც, რომ შესაძლოდ და დღეგრძელად ჰქმნას არსებობა თვით საზოგადოებისა.“⁴⁴

ასე რომ, ჭავჭავაძის აზრით, საკუთრებას აქვს მიზნად საზოგადოების სარგებლობა და არსებობაც კი: ხოლო ამას ემსახურება საკუთრება თავისის „ზოგადი“ ნაწილით. ამისათვის ავტორი ყოველთვის უსვამს ხაზს ამ საკუთრების ზოგადს მხარეს. ამითი აიხსნება ძველ ხიზანთა ადათის გამართლება ავტორისაგან, იმ ადათისა, რომელშიაც გამოსახულია ზოგადი მხარე საკუთრებისა.

„ხიზნობა სხვა არა არის-რა გარდა იმისა, რომ ერთგვარი სახეა სხვისა მიწის ხმარებისა, **გამდიერება საკუთრების ზოგადის ელემენტისა ...** რჯულს, კანონს, პირად საკუთრების ხელშეუხებლობაზედ აგებულს, (ვკითხულობთ სხვაგან) როგორღაც თვალში არ მოსდის და ეხამუშება ვადადაუდებელი ხმარება სხვის მიწისა, ერთისა და იმავე ღალითა და მერე იმიტომ, რომ ხელშეუხებლობა პირადის საკუთრებისა - მართლა, თუ ტყუილად - მერმისის ქვაკუთხედად აღიარებულია, და ყოველს, რაც ჰზღუდავს და ჰზუთავს ამ ხელშეუხებლობას, კანონი ძნელად იშვინებს, ძნელად იწყნარებს.“⁴⁵

ამკარაა, ჩვენი ავტორი არა სთვლის კერძო საკუთრებას შეურყეველ დაწესებულებად და, მისის აზრით, კანონი ხშირად ჰზუთავს საზოგადოებრივ მოთხოვნელებით. დავუგდოთ ყრუ თვით ავტორს:

„მიდრეკილება ხიზნობისა, რომ ხმარება მიწისა საშვილიშვილო იყოს, და ღალა თუ გადასახადი ერთსა და იმავე ჭდეზედ იდგეს უცვალეზელად — ეს ისეთი იერიშია საკუთრების პირადს და კერძო ელემენტზედ მიტანილი, ეს ისეთი ნაღმია, რომ საკუთრების ხელშეუხებლობის მოძღვრებას ძირეულად არყევს, მთელს რჯულიერებას საკუთრებისას ფერს უცვლის და ზოგადს ელემენტს მისას გზას უხსნის სამერმისოდ ცხოვრებაში ადგილის დასაჭერად... პატრონი ხიზნობის წესით ნებამოკლებულია: 1) აჰყაროს ხიზანი უიმისოდ, რომ არ უზღოს ყველაფერი, რასაც ხიზანი მის მამულში სტოვებს და 2) მოუმატოს ღალა-გადასახადი. ამ სახით, მამულის პატრონი ღონემიხდილია მოიხმაროს თავისი საკუთრება თვისის სურვილისამებრ, და ეს რა არის, თუ არ შერღვევა იმ მაღალის კედელისა, რომელსაც პირადს საკუთრებას ეძახიან!“⁴⁶

თუმცა ჩვენი ავტორისათვის ფრიად სიმპატიურია საკუთრების ზოგადი მხარე, ესე იგი, თუმცა მის თვალში საკუთრება ხელ-უხლებელი არ არის, პირ-იქით, ზოგიერთ პირობებში მისი უფლების შეკვეცაც არის საჭირო, ხოლო ამ კერძო საკუთრების უფლების შეზღუდვას, ავტორის შეხედულებით, აქვს აუცილებელი საზღვარი, რომელსაც არც კანონი, არც ჩვეულება არ უნდა გადასცილდეს. ამითი აიხსნება, რომ ჩვენი ავტორი ასე თანაუგრძნობს ხიზანთა ადათს, სადაც, მიუხედავად საკუთრების უფლების შეკვეცისა, განსაზღვრულია ამ შეკვეცის

⁴⁴ „ივერია“, 1877. N168

⁴⁵ „ივერია“, N170, 1877 წ.

⁴⁶ „ივერია“, N191, 1877 წ.

საზღვარი. ამითი აიხსნება, რომ იქ, საცა დაცულია ზოგადი ხასიათი საკუთრებისა, ავტორის შეხედულებით, აღარ არის შრომის და საკუთრების წინააღმდეგობა და განხორციელებულია სასურველი ეკონომიური თანხმობა. ავტორი არა ხედავს, რომ ამგვარი საკუთრების უფლების შეზღუდვა მხოლოდ ერთი ნაბიჯია შრომის და საკუთრების წინააღმდეგობის კითხვაში და სწორედ ამითი აიხსნება მისი სიტყვები:

„იმგვარი მფლობელობა მიწისა, რომელსაც ჩვენ ხიზნობას ვეძახით, არის უხელო მიწის და უმიწო ხელის ერთმანეთთან მორიგება **კეთილ-ნებური**, ეკონომიურს ანგარიშზედ აშენებული“.⁴⁷

აქ ღირშესანიშნავი სიტყვაა „კეთულ-ნებური“. ჩვენის აზრით „კეთილ-ნებობაზედ“ ლაპარაკი მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება, როდესაც ორივე მხარე, ვინც ხელშეკრულობასა სდებს, თანაბარ და ერთგვარ პირობებში იმყოფება. წინააღმდეგ შემთხვევაში სუსტი მხარე ყოველთვის დაემორჩილება ღონიერ მხარის წინადადებას და მათ ხელშეკრულობას „კეთილ-ნებური“ ხასიათიც დაეკარგება. სწორედ ამ მოსაზრებიდან გამომდინარე მოპირდაპირენი ეგრედ წოდებულ ბურჟუაზიულ ვითამ „შრომის თავისუფლების“ პრინციპისას - (*liberté du travail*). თავისუფლებაზედ და კეთილნებობაზედ შეუძლებელია ლაპარაკი იქ, სადაც მუშა ხალხი - გლეხია იგი, ხიზანი თუ ქარხნის მწარმოებელი - **იმულებულია** დაემორჩილოს კანონის და ადათის წინადადებას, იმ კანონის და ადათის, რომელიც ეკონომიურ უთანასწორობაზეა აგებული.

სიმართლე მოითხოვს აღვნიშნოთ, რომ ილია ჭავჭავაძე თითქოს გრძნობდა ამ შეუთანხმობლობას. აქა-იქ ჩვენი ავტორი სცილდება „ბურჟუაზიულ“ მოძღვრების საზღვარს, ხოლო სცილდება გაუბედავად, კრძალვით და ისევ საჩქაროდ უკან ბრუნდება.

„ცხოვრების წალმა-უკუდმად მსვლელობამ საქმე ისე მოაწყო, გვეუბნება ავტორი, რომ მაჯის პატრონს და გარჯის გამძღოლს მარტო იმოდენა მოუთალა მის იერ შექმნილ ავლადიდებისაგან, რაც ძლივ-ძლიობით საკმარისია მარტო იმისატვის, რომ დღე-დღიურად თავი იკვებოს. ძნელად, ძალიან ძნელად გამოსარჩომი მაჯით მცხოვრებისა ამ ხაზს გადასცილდება, პირ-იქით, ხშირად დასცილდება კიდევ ხოლმე და მაშინ მუშა-კაცი ნახევარზედ მშვიერია, თუ სულ ულუკმა-პუროდ არ არის დარჩენილი.“⁴⁸

თუ ეს ასეა საზოგადოთ, ხიზანიც უკეთეს მდგომარეობაში არ უნდა ყოფილიყო, რადგან ისიც არის „მაჯის პატრონი“ და „გარჯის გამძღოლი“ და ამ მაჯის საშუალებით იკვებავს თავს.

აქ აზრთა წინააღმდეგობა აშკარაა და ამ წინააღმდეგობის დასაფარავად ავტორი აღარ უბრუნდება ეკონომიურ ძირითად წინააღმდეგობის მაჩვენებელ კითხვებს.

—

⁴⁷ „ივერია“, N176, 1877 წ.

⁴⁸ „ივერია“, N111, 1887 წ.

რა დასკვნა უნდა გამოვიყვანოთ ყველა ზემო ნათქვამიდან, ამას შემდეგ წერილში დავინახავთ.

VI

ჩვენ გადავავლეთ თვალი ილია ჭავჭავაძის იმ ნაწერებს, რომელნიც ავტორის დამახასიათებელ ნაწერებათ მიგვაჩნდა. რასაკვირველია, ავტორის დახასიათება სრული ვერ გამოგვივიდა- ვგონებთ, უდროვოც იქნებოდა ამგვარი დახასიათება, რადგან, იმედი გვაქვს ჩვენს მწერალს არ დაუმტავრებია ჯერჯერობით თავისი სალიტერატურო მოღვაწეობა. ჩვენ შევაჩერეთ მკითხველის ყურადღება იმ მწვავ და გამოურკვეველ კითხვებზე, რომელნიც დღესაც, - როგორც გუშინ, როგორც იმ დროს, როდესაც ილია ჭავჭავაძემ პირველად წერა დაიწყო, - გვალღვებენ, გვაწუხებენ და უთანხმოების მიზეზად ხდებიან ჩვენს საზოგადოების სხვა-და-სხვა დასთა შორის. ჩვენ ხაზი გავუსვით ავტორის იმ აზრებს, რომელთაც თანავუგრძნობთ დღეს, და რომელზედაც უნდა აშენდეს შეუწყვეტელი და შეთანხმებული მოღვაწეობა ძველის და ახალის თაობისა. ხოლო სიმართლე ითხოვდა, აღგვენიშნა, რომ ჩვენი თანხმობა სრული არ არის და ამიტომ იქ, საცა სწყდება ჩვენ შორის თანხმობის ძაფი, უნდა გამოირკვეს და გამტკიცდეს „რაღაც ახალი“ სწორედ ის, რაც ახალ თაობის საზრუნველ საგნად გადაიქცევა. ეს ასე უნდა იყოს. ცხოვრება განუწყვეტელი მოძრაობაა. ძველი თაობის გონიერების დამამტკიცებელი საბუთი, სხვათა შორის, იმაშიაც იმალება, რომ მომავალ თაობას წინსვლის სურვილს უზადავს, უზადავს აგრეთვე ახალ აზრებს, ახალ მისწრაფებას. ყოვლად შეუძლებელია, რომ ოცდაათი წლის განმავლობაში საზოგადოებრივ ცხოვრებაში არავითარი აზრის ცვლილება არ მომხდარიყო, ახალი კითხვები არ დაბადებულიყო, ახალი საქმე არ დაწყებულიყო. ასე რომ არ იყოს ჩვენში, ეს იმის მომასწავლებელი იქნებოდა, რომ ძველი თაობა უნაყოფოა და უძრავი, რომ მასში არ არის სიცოცხლე და ცხოველ-მყოფელობა. ხოლო ჩვენში მოხდა ისე, როგორც უნდა მომხდარიყო. ძველი თაობის უკეთესი წარმომადგენელი, ილია ჭავჭავაძე, მესამოცე წლებიდან მოყოლებული მოღვაწეობს სალიტერატურო ასპარეზზე. ჩვენ უკვე ვნახეთ, რომ ის მოძრავი ძალა, რომელიც ამოქმედებდა ჩვენს მწერალს, ქართულ ეროვნების დაცვის, გამოფხიზლებისა და სხვა ერთა შორის გათანასწოების აზრი იყო. ეროვნება აღფრთოვანებდა ავტორს, ეროვნება სამართლიანობის კითხვად მიაჩნდა და ამ კითხვის ზნეობრივ მხარეში ჰპოულობდა ჩვენი მწერალი მოქმედების და წერის საფუძველს. სანამ ავტორია ადგია თავის დამოუკიდებელ ეროვნულ პროგრამას, ჩვენი მისდამი თანაგრძნობა სრული და შეურყეველი არის და იქნება. ხოლო იქ, საცა ავტორს თითქოს რაღაცა ყოყმანი და გაუბედაობა დაეტყო, იქ სწყდება ჩვენს შორის შემაერთებელი მავთული. ჩვენ ხაზს უსვამთ იმ გარემოებას, რომ ძველ და ახალ თაობას, ილია ჭავჭავაძის მეოხებით, გამორკვეული დარჩა საერთო მოქმედების ასპარეზი და ეს სწორედ ის ასპარეზია, - ნაყოფი პოლიტიკურ ცხოვრებისა, - რომელზედაც თავისუფლად მოთავსდებიან ძველის, ახლის და მომავალ თაობის წარმომადგენელნი. ჩვენ ვამბობთ, რომ ამ საერთო შრომის საჭიროებას ილია ჭავჭავაძემ ჩაუგდო საძირკველი და თუ ამ ბოლო ხანებში ჩვენმა მწერალმა თითქოს აუხვია თავისივე ფეხით გათელილ ბილიკს, ეს ჩვენ არ უნდა გვაშინებდეს. ვიქონიოთ სრული პატივი იმისი, რაც პატივსადავია, ხოლო ნუ შევდრკებით და თამამად გამოვეცალოთ ჩვენს მწერალს

იქ, საცა ჩვენი გზები ერთმანეთს შორდებიან. ამას გვავალებს ცხოვრება, ძველი თაობის ანდერძი, ილია ჭავჭავაძის მიერ გამორკვეული ეროვნული იდეალი. ახალი თაობა თავის დანიშნულებას მხოლოდ მაშინ ასრულებს, როდესაც სამართლიანად დააფასებს და განმარტავს ძველ თაობის ნაანდერძევს, ქართულ ვინაობას აღადგენს და ეროვნებას წარმატებისთვის გამოსადეგ იარაღად გადააქცევს. ხოლო ამისათვის, ცოდნის და ცხოვრების ერთგვარ განმარტების გარდა, საჭიროა მხნეობა და გაბედულება, რასაც იჩენდა ჩვენი ავტორი პირველ ხანებში.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ დაწვრილებით, რაში ვეთანხმებით ილია ჭავჭავაძეს და რაში არა. აღვნიშნეთ ჩვენი ავტორის ძალა და შეურყეველი ღირსება, ხოლო ისიც, რაც, ჩვენის მოსაზრებით, მის სისუსტეს და ნაკლოვანებას შეადგენს. გამოაშკარავდა, რომ უმთავრესი საგანი ჩვენის უთანხმოებისა ეკონომიური ნიადაგია. ჩვენი ავტორი წოდებათა წყობილების გაღონიერების ზრუნვაშია, რადგან ჰგონია რომ ამ წყობილების დაურღვევლად შესაძლებელია საერთო ეკონომიური კეთილდღეობა. ჩვენ კი გვგონია, რომ საერთო კეთილდღეობა მოითხოვს ახალ საზოგადოების დაფუძნებას, იმგვარ საზოგადოებისა, რომლის არსებობა შრომაზედ იქნება დამყარებული და ამისათვის რაც უფრო მალე დაირღვევა ჩვენებური წოდებრივ ურთიერთობაზედ აშენებული საზოგადოებრივი აგებულება, იმდენად მეტს მოიგებს ჩვენი ხალხი და ჩვენს ეროვნებასაც უფრო მკვიდრი შეურყეველი ნიადაგი ექნება საფუძვლად. ილია ჭავჭავაძეს არა აქვს მკაფიოდ დაყენებული დემოკრატიული პრინციპი. ჩვენ არ ვამბობთ, რომ ის შეურიგებელი მტერია დემოკრატიზმისა, არც იმას ვამბობთ, რომ ხალხის მტერია ჩვენი ავტორი - ჩვენ ვნახეთ, რომ ჭავჭავაძე მუდამ ხალხის კეთილდღეობის ზრუნვასა და ფიქრშია. ჩვენ მხოლოდ იმას ვამბობთ, რომ ის ფარ-ხმალი, რომლითაც ესარჩლება ავტორი ხალხს, ომში გამოუსადეგარია, რადგან არა ჰკლავს ნამდვილ მიზეზს ხალხის დაქვეითებისას და ძირიან-ფესვიანად არ არღვევს წოდებათა შორის ქონებრივ უთანასწორობას. ახალმა თაობამ, თუ რაიმე მომავლის იმედი აცოცხლებს, უნდა აიცილოს ეს შეცდომა და თუ, ხალხთან ერთად ჰსურს მოქმედება, უნდა დემოკრატიულ ნიადაგზედ ააშენოს ეროვნული კეთილდღეობა.

ხოლო ამ აზრის განსახორციელებლად ახალი თაობა არ უნდა უარ-ჰყოფდეს საერთო შეთანხმებულ მოქმედებას იქ, საცა კი შესაძლებელია ამგვარი სხვა-და-სხვა წოდებათა შორის შეთანხმებული მოქმედება. ამ შემთხვევაში ილია ჭავჭავაძის ნაწერები დიდ დახმარებას აღმოუჩინენ ყველა იმას, ვინც კი მოისურვებს თანახმად საქართველოს პოლიტიკურ პირობებისა, ქართველ ხალხს რაიმე სარგებლობა მოუტანოს.

—

ჩვენ ვათავებთ ამ წერილს, ილია ჭავჭავაძეს კვლავაც დავუბრუნდებით, როდესაც შევეხებით ნ. ნიკოლაძის ნაწერების დაფასებას. ჩვენ გვსურს, შეძლებისდაგვარად გადავავლოთ თვალი ძველი თაობის უმთავრეს წარმომადგენელთ. თვითეულ წარმომადგენელის პიროვნება და ხასიათი უფრო ნათლად გამოჩნდება საერთო ჯგუფში.

ტექსტის ციფრული ვერსია მოამზადეს: ეკა გოგობერიძემ (ბათუმი) და ელენე მეგრელიშვილმა (თბილისი)